БАГАЛІЇВСЬКИЙ

ЗБІРНИК

Видавництво САГА

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г.КОРОЛЕНКА

БАГАЛІЇВСЬКИЙ ЗБІРНИК

АКАДЕМІК Д.І. БАГАЛІЙ І БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА УКРАЇНИ

Наукові статті і матеріали

Видавництво САГА
ХАРКІВ
2007

УДК 021 (477)-05
ББК ч733(4Укр)
Б 14

Укладач: О.П. Куніч

Багаліївський збірник: Академік Д.І. Багалій і бібліотечна справа України. Наукові статті і матеріали / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; Уклад. О. П. Куніч. – Х.: Вид-во САГА, 2007. – 92 с.

Збірник є першим виданням, яке висвітлює внесок академіка Дмитра Івановича Багалія у розвиток бібліотечної справи і бібліотекознавства, Харківської бібліотечної школи, найкрупніших бібліотек України. Відображено також вклад вченого в архівну і музейну справу. В основу покладено матеріали доповідей та повідомлень наукових читань, організованих ХДНБ ім. В.Г.Короленка до 150-річчя від дня народження Д. І. Багалія.

Видання ілюстроване факсиміле автографів Д.І. Багалія, репродукціями унікальних фотодокументів та ін. Розраховане на істориків, культурологів, бібліотекознавців, фахівців бібліотечної справи, а також на всіх, кого цікавить особистість та творчість Д. І. Багалія.

До 150-річчя від дня народження Д.І. Багалія

ПЕРЕДМОВА

7 листопада 2007 р. ми відзначали 150 років від дня народження Дмитра Івановича Багалія. Видатний вчений, історик, громадський діяч, Д.І. Багалій займає почесне місце серед діячів української історичної науки кінця XIX – першої третини XX ст. Автор близько 400 наукових досліджень, навчальних та популярних праць, він відомий як неперевершений знавець історії Слобожанщини, авторитетний дослідник минулого Лівобережжя, Південної України, фахівець у галузі архівної справи, історіографії та джерелознавства, археології. Д.І. Багалій здобув визнання українського народу, очолюючи провідні культурно-просвітницькі установи міста Харкова, будучи ректором Харківського університету, Харківським міським головою. Дмитро Іванович – один із засновників Української академії наук, організатор наукової, архівної, освітньої справи на Україні у 20-х роках.

Велику роль відіграв Д.І. Багалій в історії бібліотечної справи України. На межі двох століть, протягом тринадцяти років (з 1893 по 1906 рр.), Дмитро Іванович був головою правління Харківської громадської бібліотеки. У цей час він опублікував більшість своїх праць бібліотекознавчої проблематики, а бібліотека набула популярності в Україні та Європі.

З Д.І. Багалієм тісно пов'язаний початок нової епохи в житті бібліотеки Харківського університету. За підтримкою Дмитра Івановича, особливо у роки його ректорства (1906–1911 рр.), ця книгозбірня досягає найбільших успіхів у своїй діяльності, стає однією з провідних університетських бібліотек. Вагомий внесок вченого і у становлення та розвиток Всенародної бібліотеки України (Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського). Створена при Українській академії наук, ця установа почала свою діяльність з організації Тимчасового комітету, який керував її роботою. Як дійсний член Української академії наук, Дмитро Іванович очолював цей комітет у 1919 р., після В.І. Вернадського. У тому ж році за пропозицією Д.І. Багалія Колегією позашкільної

освіти Київського губвиконкому було прийнято загальний план організації губернського бібліотечного центру у Києві.

Таким чином наприкінці XIX – першій чверті XX століття ім'я Д.І. Багалія асоціювалося з розвитком бібліотечної справи на Україні. Вітаючи вченого з 25-річчям наукової діяльності, член правління Харківської громадської бібліотеки О. Грузинцев підкреслив, що і через багато років Дмитра Івановича згадуватимуть як людину, котра зуміла серед мороку дійсності створити храм, у якому палає вогонь вічності, світоч знань. У 1910 р., на урочистостях з нагоди 30-річчя наукової та педагогічної діяльності Дмитра Івановича, видатний бібліотекознавець, бібліотекарь Харківського університету К.І. Рубинський виступив з доповіддю, в якій вперше було підкреслено значення Д.І. Багалія в історії бібліотечної справи.

Напередодні 150-річчя від дня народження Дмитра Івановича Багалія, віддаючи шану великому вченому, Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка організувала перші всеукраїнські читання "Академік Дмитро Іванович Багалій і бібліотечна справа України". Вони відбулися 23 травня 2007 року за участю фахівців бібліотек загально-державного значення, Харківської державної академії культури, Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, бібліотечної громадськості Харкова, фахівців архівної та музейної справи, родичів вченого, а також представників засобів масової інформації. На читаннях було презентовано близько двадцяти доповідей та повідомлень, підготовлених здебільшого за матеріалами наукових розвідок.

Учасників наукових читань зацікавила книжкова експозиція "Академік Д.І. Багалій і бібліотечна справа України: творча спадщина та сучасність", підготовлена науково-методичним відділом та відділом рідкісних видань та рукописів, на якій були представлені праці вченого, література про його внесок та значення в історії розвитку бібліотечної справи, бібліотекознавства, бібліографії на Україні, а також видання фонду ХДНБ ім. В.Г. Короленка з автографами вченого.

Богдашина О.М.

Д.І. БАГАЛІЙ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Академік Дмитро Іванович Багалій (1857–1932) є однією з найвизначніших постатей української історичної науки, автором понад 420 наукових праць[1], значна частина яких присвячена історії Слобожанщини. Не випадково сучасники називали його Літописцем Слобідської України. На наш погляд, цей неофіційний титул штучно звужує сфери наукової творчості вченого, бо він займався дослідженням не тільки історії та культури Слобожанщини. Термін „Слобідський літописець історії України" більш повно відбиває проблематику наукових студій Д.І. Багалія.

В „Автобіографії" Д.І. Багалій наводить перелік книг, які він читав у гімназійні та університетські роки, зокрема твори В.Г. Бєлінського, Д.І. Пісарєва, М.О. Добролюбова, М.Г. Чернишевського, П.Л. Лаврова (Міртова), В.В. Берві-Флеровського, Г. Спенсера, П. Прудона, Л. Бюхнера, К. Маркса тощо[2]. Пізніше про вплив прогресивних авторів на формування своїх просвітницьких переконань 70-х років Д.І. Багалій напише так: „Тверде ж принципіальне обґрунтування ідеї необхідності для будь-якої освіченої людини так чи інакше сплатити свій борг рідному народові мені, як й іншим сучасникам моїм – українській молоді 70-х років, – дала тодішня визвольна література, критика та публіцистика"[3].

---

[1] У найбільшому бібліографічному покажчику „Праці Д.І. Багалія", вміщеному у першому томі його „Вибраних праць", налічується 521 назва. Проте деяку частину з них, на наш погляд, не можна віднести до наукових праць. Це, як правило, невеличкі за обсягом, опубліковані писемні джерела, які не містять важливої для історичної науки інформації (деякі листи вченого, різноманітні виступи та звіти Д.І. Багалія як громадського діяча, організатора вищої школи й науки тощо). Взагалі Д.І. Багалій підписував свої роботи повним прізвищем. У дев'ятнадцяти випадках вчений підписався ініціалами, а у шести випадках використав єдиний відомий псевдонім – Д. Чепурний. Див.: Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.).– К., 1969. – С.438; Псевдоніми Д.І. Багалія // Багалій Д.І. Вибрані праці. – Т.1. – Харків, 1999. – С.573.

[2] Багалій Д.І. Автобіографія: П'ятдесят літ на сторожі української науки та культури. – К., 1927. – С.26, 29, 35.

[3] Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К двадцатипятилетней годовщине его учёно-педагогической деятельности. – Харьков, 1906. – С.24.

Ідея служіння простому народу була поширеною особливо серед різночинної інтелігенції. Достатньо згадати, що подібні ідеї викладені в знаменитих на той час „Історичних листах" П.Л. Лаврова та у статті „Моя сповідь" В.Б. Антоновича.

За своїми методологічними уподобаннями науковець більшу частину життя був позитивістом. Велика віра прихильників нової теорії у безперервний прогрес людства через розвиток насамперед науки та культури спонукала науковців-позитивістів, у т.ч. Д.І. Багалія, до активної участі у розбудові вищої освіти, наукових інституцій, архівної та музейної справи. Амбіції Д.І. Багалія, на наше переконання, відігравали другорядну роль (особливо до 1906 р. – початку його ректорства та участі у роботі Державної Ради).

Про прогресивні та українофільські погляди молодого киянина свідчила і його активна участь у роботі молодіжної організації „Кіш,"[4] Київської громади[5] та Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті[6].

Обрання Д.І. Багалія доцентом Харківського університету у травні 1883 р.[7] стало епохальною віхою в житті не тільки молодого вченого. Його переїзд до Харкова, як показав подальший розвиток подій, мав велике значення і для міста.

Видатний історик був членом правління та головою видавничого комітету Харківського товариства грамотності (1891–1904),[8] а також членом (1889) та головою (1893–1905)[9] правління Харківської громадської бібліотеки (тепер ХДНБ ім. В.Короленка). Д.І. Багалій сприяв спорудженню нового приміщення бібліотеки та поповненню її

---

[4] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.34.

[5] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.37.

[6] Дашкевич Н.П. 25-летие Исторического общества Нестора-летописца: Ист. очерк. – К., 1899. – С.45, 64, 76, 83, 92.

[7] Музей історії Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Ф.8. Оп.2. П.29

[8] Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности, 1869–1909. – М., 1911. – С.179, 182, 187, 199, 243.

[9] Сам вчений у спогадах вказує 1906 р. Див.: Багалій Д.І. Автобіографія. – С.115. Десятилетие Харьковской Общественной библиотеки (1886–1896). – Харьков, 1898. – С.61–82; Краткий очерк о деятельности Харьковской Общественной библиотеки за 25 лет. – Харьков, 1913. – С.12, 13; Пор.: Багалій Д.І. Автобіографія. – С.115–117; Отчёт Харьковской Общественной библиотеки за пятнадцатый год её существования… – Харьков, 1901. – С.1–16.

фонду. Вчений неодноразово закликав збирати написані українською мовою книги для Харківської громадської бібліотеки, вважаючи їх більш корисними для освіти простого народу[10]. У спогадах Д.І. Багалій наголошує на важливості бібліотечної справи для студентства. Вчений підкреслює, що він у свій час користувався особистою бібліотекою В.Б. Антоновича, а пізніше сам давав книжки зі своєї книгозбірні (6–7 тисяч книг з української та російської історії) студентам та всім, хто цікавився історією[11].

Науковець з першого дня проживання у Харкові став активним діячем Харківського статистичного комітету та Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ)[12]. Д.І. Багалій брав участь у створенні етнографічного та художнього музеїв у Харкові [13].

Дмитро Іванович довгий час був завідуючим Харківським історичним архівом (з 1883 р.) при ХІФТ. Вчений відкрив та організував перевезення до Харкова архіву Полтавського губернського правління (в якому частина справ належала архіву Малоросійської колегії), приєднав до нього архіви деяких харківських установ, фамільні архіви місцевих

---

[10] Отчёт Харьковской Общественной библиотеки за девятнадцатый год её существования. – Харьков, 1905. – C.XXIV, XXVII; Багалей Д.И. К десятилетию издательского комитета Харьковского общества грамотности (Доклад председателя издательского комитета общему собранию общества грамотности 29 апреля 1901 г.) //Сб. Харьков. ист.-филол. о-ва. – 1911. – Т.20. – С.514–515.

[11] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.75.

[12] Харьковский календарь на 1884 год. – Харьков, 1883. – С.10; Багалій Д.І. Автобіографія. – С.113–114; Сумцов Н.Ф. Двадцатипятилетие Историко-филологического общества при Харьковском императорском университете // Сб. Харьк.. ист.-филол. о-ва. – 1905. – Т.14. – С.22, 27; Редин Е.К. Учёная деятельность Историко-филологического общества при Харьковском императорском университете за первые двадцать пять лет его существования (1877–1902) // Там само. – С.33, 34, 36, 37, 42–44, 49, 52, 55; Фрадкин В.З. Харьковское историко-филологическое общество (1877–1919) // История и историки: Историограф. ежегодник за 1979 г. – М., 1982. – С.227, 229, 232–234, 239, 241 та ін.

[13] Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Харьков, 1990. – С.23–24.

громадських та наукових діячів, домігся нового приміщення для архіву[14]. Крім вищезгаданих наукових інституцій, Д.І. Багалій у дореволюційний час був членом багатьох наукових товариств Російської імперії.

Вчений брав активну участь у роботі наступних археологічних з'їздів: Одеському (член вченого комітету, 1884), Ризькому (1896), Ярославському (1887), Другому Київському (1899), Новгородському (1911). Д.І. Багалій був Головою Підготовчого та Наукового комітету XII археологічного з'їзду (1900–1902), а також Головою Наукового комітету XIII археологічного з'їзду (1905 р. у Катеринославі). Науковець неодноразово виступав на них з доповідями та повідомленнями[15].

Д.І. Багалій – прихильник здобуття вищої освіти жінками[16]. Вчений був одним із засновників та лекторів Вищих жіночих курсів трудящих жінок та Вищих медичних курсів у Харкові.

Важливий період у житті Д.І.Багалія пов'язаний з діяльністю на посаді ректора Харківського університету (квітень 1906 – листопад 1911)[17]. За дозвіл М.Ф. Сумцову читати лекції українською мовою Дмитро Іванович отримав догану від міністра[18]. Неодноразово він публічно виступав проти заборони викладання українською мовою, за відкриття у Харківському університеті кафедр малоросійської мови та словесності, малоросійської історії. Д.І. Багалій намагався зберегти елементи університетської автономії та по можливості захищати революційно настроєних студентів від репресій поліції. У той же час

[14] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.82**;** Багалей Д.И. Мысли об устройстве исторического архива при Харьковском императорском университете. – СПб, 1885; Багалей Д.И. О необходимости превращения Харьковского исторического архива в Центральный архив // Тр. XI археологического съезда в Киеве. – М., 1902. – Т.2. – С.12–17; Иванов Е.М. Харьковский исторический архив // Сб. Харьк. ист.-филол. о-ва. – 1905. – Вып.14. – С.75–108 та ін.

[15] Музей історії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Ф.8. Оп.2. П.29; Багалій Д.І. Автобіографія. – С.104–113.

[16] Дмитрий Иванович Багалей // Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К тридцатипятилетней годовщине его учёно-педагогической деятельности. – Харьков, 1912. – С.7.

[17] Музей історії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Ф.8. Оп.2. П.29.

[18] Україна. – 1907. – Т.3. – № 9. – С.140; Посохов С.І. Національно-культурний рух та Харківський університет на початку XX ст.: Нотатки до біографії Д.І. Багалія // Багаліївські читання в НУА. – Харків, 2001. – Ч.4. – С.93–97.

вчений як офіційна особа мусив виконувати вказівки влади[19]. Невипадково він говорив, що дореволюційна університетська професура займає „становище між молотом і ковадлом”[20]. Сам Д.І. Багалій свою поведінку оцінював так: „Я був реальний політик в університетських справах”[21]. Він відіграв значну роль у наданні Радою Харківського імператорського університету ступеня почесного доктора М.С. Грушевському (1905) та О.Я. Єфименко (1910) – відомим українознавцям російської історії, а також І.Я. Франку (1906)[22] – знавцю російської словесності

Неодноразово професор Д.І. Багалій був ініціатором та співавтором доповідних записок до Міністерства народної освіти. Професори від імені ради Харківського університету виступили проти гонорарної (погодинної) системи оплати праці (1897–1898), за відновлення університетської автономії та введення студентського самоуправління (1901), за реформу політичної системи та введення демократичних свобод у Російській імперії (1905), за скасування цензурних обмежень друку й розповсюдження україномовних видань, а також за викладання української мови у початкових школах (1905)[23]. Ще раніше у доповіді на загальному засіданні Харківського товариства грамотності (1901 р.) Д.І. Багалій критикував цензурні утиски української мови[24].

---

[19] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.70 та ін.

[20] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.70.

[21] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.67.

[22] Музей історії Харківського національного університету ім.В.Н. Каразіна. Ф.8. Оп.2. П.31; Багалей Д.И. Историко-филологический факультет Харьковского университета [Представление о присвоении А.Я.Ефименко степ. почёт. д-ра рус. истории] // Зап. Харьк. императ. ун-та. – 1910. – Кн.2. - С.1–22; Багалій Д.І. Автобіографія. – С.98–99; Балака І.Т. І. Франко – почесний доктор російської словесності Харківського університету // Уч. зап. Харк. держ. ун-ту. – 1956. – Т.74: Тр. філол. ф-ту. – Т.4. – С.115–118.

[23] Зап. Харьк. императ. ун-та. – 1898. – Кн.1 – С.1–32; Записка по вопросу о цензуре книг на малороссийском языке. – Харьков, 1905. – С.1–4, 12, 15; Багалей Д.И. Экономическое положение русских университетов. – СПб., 1914. – С.3–28; Багалій Д.І. Автобіографія. – С.60–62.

[24] Харьковские губернские ведомости. – 1901. – 8 мая; Южный край. – 1901. – 30 апр.; Киевская старина. – 1901. – Кн. 6. – С.160–162; Багалей Д.И. Очерки из русской истории. – Т.1: Статьи по истории просвещения. – Харьков, 1911. – С.508–517.

Тричі Д.І.Багалій був членом Державної Ради (березень – липень 1906р., жовтень 1906р. – липень 1907р., жовтень 1911р. – 1914р.)[25].

Вступ до конституційно-демократичної партії у 1905 році[26] – типовий крок для професора з ліберальними переконаннями періоду першої російської буржуазно-демократичної революції. Д.І. Багалій співробітничав з кадетською газетою „Мир” та, як член Харківського комітету конституційно-демократичної партії, до 1908 р. брав участь у партійних заходах[27]. Революційні події 1905 року він характеризував як „органічне явище, що викликане давно назрілими "суспільними потребами” [28], а свою поведінку як участь „громадського діяча в цій боротьбі за свободу та рівноправність особи у державі” [29].

Д.І. Багалій був глашатаєм Харківської міської думи (1901–1914 рр.), Харківським міським головою (грудень 1914 р.–1917 р.). У своїй першій промові в якості мера (10 грудня 1914 р.) Дмитро Іванович підкреслив: „Я органічно, самими міцними узами пов'язаний з м. Харковим. Йому я присвятив всю свою громадську діяльність, починаючи з 1884 року”[30].

Життя Д.І. Багалія – приклад взаємообумовленого впливу різноманітних видів громадської діяльності та наукової творчості. Невипадково вчений визнавав у „Автобіографії”: „Праця над історією різних харківських установ, яку я доводив постійно до новітніх часів, підводила мене звичайно до безпосередньої керівничої роботи в них. Так було в університеті, міському самоврядуванні тощо”[31].

---

[25] Музей історії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Ф.8. Оп.2. П.29.

[26] Див. детальніше.: Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – С.27–28.

[27] ЦДІА у м. Києві. Ф.274. Оп.4. Спр.283. Арк.372; Ф.336. Оп.1. Спр.2258. Арк.62; Ф.705. Оп.2. Спр.62. Арк.87.

[28] Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К двадцатипятилетней годовщине его учёно-педагогической деятельности.– Харьков, 1906. – С.26.

[29] Там само.

[30] Багалей Д.И. Речи в Харьковской городской думе при избрании и вступлении в должность Харьковского городского головы. – Харьков, 1915. – С.3.

[31] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.124.

Повалення царизму Дмитро Іванович публічно схвалив[32]. На виборах у міську думу історик був у списках Українського демократичного блоку (УПСФ та інші партії)[33]. Крім того, вчений вперше читає українською мовою лекції з історії Слобідської України на українознавчих курсах, організованих у липні 1917 року харківським товариством „Просвіта” [34].

Після захоплення більшовиками влади у Петрограді (жовтень 1917 р.) Д.І. Багалій певний час вичікував, публічно відмовчувався[35]. Вчений, призначений Центральною Радою на посаду губернського комісара освіти, близько місяця (листопад-грудень 1917 р.) працював на цьому посту[36]. Розуміючи нетривалість гетьманської влади, Д.І. Багалій у липні 1918 р. відмовився від посади прем’єр-міністра в уряді П.П. Скоропадського[37]. Проте Дмитро Іванович брав участь у деяких заходах гетьманського уряду, а пізніше Директорії. Так, він займався розробкою проекту Національної бібліотеки України[38]. Відомо, що Д.І. Багалій був одним із засновників Української академії наук (листопад 1918 р.), а після від`їзду В.І. Вернадського тимчасово виконував обов’язки президента УАН[39]. Науковець очолював історико-філологічний відділ та комісії[40], науково-консультативну раду при міністрі освіти І.І.

---

[32] Багалей Д.И. К гражданам Харькова // Известия Харьковского городского совета рабочих и солдатских депутатов. 1197. – №71. – 1–14 июня; Издания Харьковской городской Думы. – 1917. – №1–3.– С.59–61.
[33] Южный край. – 1917. – 14 июля, 23 июля.
[34] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.136.
[35] Єдина (емоційна) оцінка подій кінця 1917 р. – „більшовицька завірюха”. Див.: Багалій Д.І. Олександра Яківна Єфименко // Внешк. просвещение. – Позашк. освіта. – 1918. – № 1. – С.21. Сам Д.І. Багалій ніколи не вказує дату офіційного визнання ним нової влади. Д.І. Багалій у травні та липні 1919 р. разом з іншими академіками звертався до радянського уряду, а у січні 1920 р. почав активно співробітничати з більшовицькою владою. Див.: Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – С.99; Кравченко В.В. Д.І. Багалій в світлі й тіні своєї „Автобіографії”. – С.25–29.
[36] ДАХО. Ф.306. Оп.1. Спр.6. Арк.58.
[37] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.137; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. – Мюнхен, 1969. – С.345–348.
[38] Кравченко В.В. Д.І.Багалій в світлі й тіні своєї „Автобіографії”. – С.22.
[39] ІР НБУВ.Ф.1. Спр.45170. Арк.1–6; 45631–45634; Ф.80. Спр.4. Арк.3зв; Зап. іст.-філол. відділу ВУАН. – 1919. – Кн.1. – С.19, I–XVIII, LXXXII–LXXXV; Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві до 1 січ. 1920 р. – К., 1920. – С.III, VI–VIII, XV, XIX–XXII, LXXIX–LXXXI, LXXXIV–LXXXV.
[40] ІР НБУВ. Ф.1. Спр.46250. Ф.Х. Спр.1686.

Огієнко[41]. Історик був одним із засновників та лектором історико-філологічного факультету у Полтаві (весна 1919–1920 рр.)[42].

Протягом 1920–1932 років Дмитро Іванович постійно здійснював публічні реверанси перед новою владою, беручи активну участь у реформуванні системи освіти та науки. На початку 20-х років XX ст. Д.І. Багалій був членом спеціальної комісії при Наркоматі освіти УСРР, яка розробляла документацію з реформи вищої школи[43].

Д.І. Багалій очолював архівну секцію Харківського (згодом – Всеукраїнського) комітету по охороні пам'яток старовини та мистецтва (січень 1920 р. – вересень 1921 р.)[44]. Протягом 1923–1924 рр. вчений очолював Головне архівне управління УСРР[45]. Він багато зробив для розбудови архівної системи у республіці (у видавничій справі, для підготовки архівістів та розробки теоретичних та практичних питань архівознавства[46]). Д.І. Багалій очолював спеціальну комісію при ВУЦВК, завдяки діяльності якої вдалося повернути на Україну значну кількість архівних матеріалів[47]. Вчений був також головою Підготовчої комісії по виявленню культурних цінностей, які за Ризьким мирним договором мають бути передані Польщі, та співробітником комісії по з'ясуванню стану архівних матеріалів тих повітів Волинської губернії, які переходили до Польщі[48].

---

41 Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук: (нарис історії). – К., 1993. – С.18–19.

42 Багалій Д.І. Автобіографія. – С.136; ЦДІА у м. Києві. Ф.1111. Оп.1. Спр.418. Арк.22.

43 ІР ІЛ. Ф.37. Спр.95.

44 Див. детальніше: Сергієнко Г. Перші радянські архівні установи на Україні // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1960. – № 3. – С.9–18; Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917–1973. – К., 1975. – С.29, 38.

45 ЦДАВОУ. Ф.14. Оп.1. Спр.24. Арк.15; Спр.113. Арк.6.

46 Див. детальніше: Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні. – С.29–49; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). – Харків, 1994. – С.59–70.

47 Див. детальніше: Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). – Харків, 1994. – С.67–68.

48 Див. детальніше: Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – С.103–104; Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). – Харків, 1994. – С.68–69.

З 1921 р. до 1922 р. Д.І. Багалій очолював Харківську філію УНТ[49]. Науковець був членом бюро Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ), зокрема головою комісії по преміюванню наукових праць. Як один із співкерівників Бюро ВУКСУ він багато зробив для покращання матеріального становища вчених, зокрема домігся штатно-тарифного окладу викладачам та науковцям, а також введення нової пенсійної системи для них[50]. Саме завдяки Д.І. Багалію було відстояне право вчених рад присуджувати наукові звання[51].

У 1920 р. науковець тимчасово виконував обов'язки декана Академії теоретичних знань, був членом предметної комісії ХІНО з історії України [52]. Очоливши Харківську науково-дослідну кафедру історії України при ХІНО, вчений створив наукову школу [53]. Багато часу, сил та енергії віддавав Дмитро Іванович справам кафедри, тому не є перебільшенням слова академіка про неї як про свою „ найулюбленішу, дорогу дитину"[54]. Д.І. Багалій був першим директором Інституту ім. Тараса Шевченка (1926–1932)[55]. На цій посаді вчений проводив велику організаційну роботу з дослідження та популяризації творчої спадщини Кобзаря[56]. Він був головою першого (1920–1923 рр.) та другого (1929–1930 рр.) Редакційних комітетів по виданню творів О.О. Потебні[57].

---

[49] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.134.

[50] Див.: Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – С.106–107.

[51] ІР НБУВ. Ф.1. Спр.46435.

[52] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.129.

[53] Пізніше кафедра перейменована на "науково-дослідну катедру історії української культури", з 1927 р. на честь засновника – ім. акад. Д.І. Багалія, з 1930 р. – інститут. Про керівництво Д.І. Багалієм цією установою див. детальніше: Богдаашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). – Харків, 1944.

[54] Багалій Д.І. Автобіографія. – С.140.

[55] ІР НБУВ. Ф.80. Спр.4.

[56] Див. детальніше.: Сарана Ф.К. Дослідження в Інституті Тараса Шевченка спадщини поета (1926–1936) // Зб. пр. чотирнадцятої наук. шевченк. конф. – К., 1966. – С.363–364.

[57] Див. детальніше.: Богдашина О.М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури ім. акад. Д.І. Багалія (1921–1934 рр.). – Харків, 1994. – С.85–86.

В.В. Сєдих
О.П. Щербініна

ВНЕСОК Д.І. БАГАЛІЯ У СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ХАРКІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ШКОЛИ

Відомо про існування значної бібліографічної бази публікацій, присвячених внеску Дмитра Івановича Багалія у бібліотечну справу та бібліографію. Вона була започаткована статтею К.І. Рубинського [1], публікації XX ст. доповнювали, поглиблювали, розширювали її межі. Спадщина вченого активно досліджується сучасними науковцями [2–5]. Кожна із розвідок по-своєму цікава, містить нові знання про нього. Проте ніхто не намагався визначити місце Д.І. Багалія у становленні й розвитку українського бібліотекознавства та Харківської бібліотечної школи зокрема. Автори наукових матеріалів, які досліджують цю проблему, стверджують, що засновниками Харківської бібліотечної школи були К.І. Рубинський та Л.Б.Хавкіна [6–8]. Але чи тільки вони? У працях К.І. Рубинського, який очолював бібліотеку Харківського університету за часів ректорства Д.І. Багалія і був в якомусь сенсі його учнем, відбиті деякі думки, проекти самого вчителя. Так, у лекції «Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения» К.І. Рубинський визначив місію бібліотеки у суспільстві. Раніше точно та емоційно її висвітлив Д.І. Багалій, розповідаючи про досягнення Харківської громадської бібліотеки (ХГБ), про її просвітницьку функцію у тогочасному суспільстві [11, 12]. Ректор обговорював з бібліотекарями і нагальні проблеми університетських бібліотек: кадрове забезпечення, призначення бібліотечної комісії, комплектування й каталогізація бібліотечного фонду тощо.

Д.І. Багалія можна вважати одним із фундаторів Харківської бібліотечної школи та українського бібліотекознавства взагалі. Він за часом випередив К.І. Рубинського, Л.Б. Хавкіну та інших науковців, бо раніше почав досліджувати бібліотечну справу, її стан на той час, історію бібліотек. Своє бачення проблем бібліотечної справи Д.І. Багалій «розсіяв» по різноманітних виданнях, у публікаціях більш широкого змісту, які потрібно виявити й переосмислити з позицій сьогодення.

Немає нічого дивного у тому, що вчений-історик стає бібліотекознавцем. Ми намагались провести дослідження цього процесу у деяких публікаціях [3, 9]. Здається, він обумовлений значенням

бібліотеки та документів у гуманітарних дослідженнях. Типовий шлях «вростання» у бібліотечну справу пройшли М.С. Грушевський, І. Кревецький, І.П. Крип'якевич, В.С. Іконніков та ін.

На святкуванні 70-річчя Д.І. Багалія вітали відомі бібліотекознавці, бібліотекарі-практики (С. Пастернак, М. Румницька, Ю. Меженко та ін.). Всі вони відзначали роль Дмитра Івановича у будівництві ХГБ, Всенародної бібліотеки України (ВБУ), Фундаментальної бібліотеки Харківського університету, спеціальної книгозбірні науково-дослідної кафедри української культури [10]. Д.І. Багалія вшановували як непересічного знавця бібліотек, що з любов'ю ставився до бібліотечної праці.

Серед декількох сотень публікацій Д. І. Багалія не менше десяти присвячено безпосередньо бібліотечній справі, не рахуючи інших праць відповідної проблематики. Цього масиву документів досить для з'ясування його внеску у розвиток українського бібліотекознавства. Аналіз зазначених праць дозволяє стверджувати, що вчений був обізнаний з організацією бібліотечної справи за кордоном, з вітчизняним бібліотечним досвідом, слідкував за фаховою літературою.

Така обізнаність, що органічно доповнювалась власним заглибленням у бібліотечний процес (голова та член Правління ХГБ, член Бібліотечної комісії Харківського університету), дозволила йому не тільки порушити нагальні проблеми бібліотечної практики, але й спробувати їх розв'язати, зробити важливі узагальнення, висновки, умовиводи, які слід вважати вагомим внеском у теорію бібліотечної справи.

Отже Д.І. Багалій обґрунтував :

– *місію бібліотек взагалі у суспільстві*: «Теперь и у нас созрела мысль, что образование поднимает и материальное, и нравственное состояние народа. В Англии в связи с сильным подъемом школ и библиотечного дела уменьшилась преступность… Библиотеки являются могущественным орудием для широкого распространения просвещения, они наполняют школьное образование, восстанавливают [квалификацию]. Трудно сказать, для кого важнее библиотека: для студента, учащегося или вовсе лишенного образования человека. Не даром их сравнивают с учителями, университетами и верными друзьями… Ничего не может быть выше образования народа, в этом жизненность нашего дела» [11]. «Библиотека из мудрых книг — ценнее всех сокровищ мира. Библиотеки столь же необходимы как фонари для освещения улиц» [12, с. 491];

– *функції центральної (регіональної) публічної бібліотеки*, яка має бути обласним книгосховищем, одержувати обов'язковий примірник творів друку, стати методичним центром для інших бібліотек регіону;

– *оптимальну організаційну структуру бібліотеки*, тобто у її складі мають діяти функціональні та комплексні підрозділи (відділи: місцевий, бібліотекознавства, рукописів та стародруків та ін.), а також територіально відокремлені філіали;

– *джерела постійного фінансування*, тобто стягнення місцевого бібліотечного податку, як до сьогодні у західному світі: «Мы надеемся, что у нас в Харькове будет введен специальный налог на содержание нашей библиотеки, с бесплатной выдачей книг на дом горожанам» [11, с. 503];

– *умови зберігання й збереження бібліотечного фонду* (соціальні, біологічні, техногенні): протипожежна безпека, тобто відокремлення книгосховища від пунктів видачі; заміна відкритого вогню електрикою; оправа книг у паперових обкладинках; будівництво книгосховищ на далеку перспективу;

– *необхідність зв'язків публічної книгозбірні з громадськістю*, розуміючи, що це стане додатковим джерелом комплектування фонду, залучення нових абонентів-читачів, яке сприятиме зростанню престижу бібліотеки.

Доречно згадати, що Д. І. Багалій деякий час очолював відповідну комісію правління ХГБ. Використовуючи сучасну термінологію, він намагався здійснювати паблік рілейшнз (Public relations), тобто формувати імідж бібліотеки у суспільстві та застосовувати фандрейзинг (fund raising — залучення і акумулювання коштів) як пошук шляхів альтернативного фінансування діяльності бібліотек;

– *обов'язковість найширшого, глибшого розкриття фонду у каталогах та картотеках*. Так, він віддавав перевагу систематичним каталогам, брав безпосередню участь в організації друкованих каталогів, залучав до їх складання університетських колег-викладачів. Зокрема він писав, що зміст, форма та структура каталогу повинні відповідати потребам читачів бібліотеки. Д.І. Багалій ініціював створення систематичного каталогу статей, який у наш час відомий як універсальна бібліографічна картотека [16];

– *політику комплектування публічної та вузівської бібліотеки*. Дмитро Іванович вважав, що у фонді громадської бібліотеки університетського міста має переважати наукова література, художня –

посідати не більше 25 % від загальної кількості примірників. Тільки таким чином бібліотека зможе задовольнити інформаційні запити городян. Через те, що публічна бібліотека обслуговує різні верстви населення, у кожному галузевому відділі мають бути три концентрованих кола[1]: для відділу художньої літератури – це справжні класики, автори «середньої» руки і навіть твори «третьосортні»; для відділу наукової літератури – елементарні, науково-популярні й спеціальні видання[12];

– *роль людського фактору у діяльності книгозбірні*: «Наша бедная материальными средствами библиотека всегда была богата людьми… Большинство работает бесплатно, а платные – за мизерное вознаграждение» [12]. Найяскравішим прикладом непересічного значения людского чинника є будівництво власного приміщення бібліотеки на початку XX ст., виконання функціональних обов'язків членами правління бібліотеки та ін.;

– *функціональність приміщень бібліотеки*, тим самим зробивши певний внесок у накопичення знань з бібліотечної архітектури [11].

Ми вважаємо, що не було такого напряму в роботі бібліотеки, який би обійшов своєю увагою Д.І. Багалій, не намагався його обґрунтувати.

Особливо значущим був внесок Дмитра Івановича *в історію вітчизняної бібліотечної справи*. Він найпершим серед українських учених, фахівців дослідив зародження, становлення та розвиток міської мережі публічних й наукових бібліотек. Тільки набагато пізніше опублікують інші праці, але вони будуть спиратися на роботи Д.І. Багалія і не перекреслять жодної з них.Відомий український бібліографознавець М.К. Гуменюк високо оцінює особистий внесок Дмитра Івановича у цю сферу науки: «Відомості з історії бібліотек вирізняються конкретністю, цінним фактичним матеріалом. Тут і кількісний, і якісний склад фонду, відомості про читачів, читабельність книжок того чи іншого автора…» [18].

У різних творах Д.І. Багалія згадуються Харківські бібліотеки, але найбільш повно й концентровано про них йдеться у монографіях, присвячених 250-й річниці Харкова та 200-річчю Імператорського університету [17, 18]. Вони не втратили свого значення як документальні джерела й сьогодні. До того ж, не можна обминути й самого факту спонукання К.І. Рубинського до вивчення історії Фундаментальної бібліотеки Імператорського університету м. Харкова [20].

Д.І. Багалій був першим історіографом харківських бібліотек. Як історик та бібліотекознавець, він, оперуючи архівними документами, висвітлює причини виникнення бібліотек, вплив соціально-економічних факторів на їх діяльність, характеризує окремі показники їх роботи, досліджує, по можливості, долю окремих книгозбірень. Зокрема з'ясовується, що перші бібліотеки були засновані ще у другій половині XVII ст., оскільки цьому сприяли наступні соціальні фактори: поширення шкільної освіти у вигляді багаточисельних церковнопарафіяльних шкіл; активне релігійне життя, що зобов'язувало будувати церкви, монастирі, до складу яких включалися книгозбірні; постійне прагнення переселенців до освіти, елементарної духовної культури; достатньо високий освітній та культурний рівень полкової старшини, шанобливе ставлення до книг; у подальшому (XVIII ст.) – заснування Харківського колегіуму. *Освіта та духовне життя без бібліотек неможливе!* Тільки один соціальний чинник завдавав найбільшої шкоди бібліотечному будівництву в країні – це постійні набіги кримських і ногайських татар на Слобожанщину.

За результатами дослідження Д.І. Багалія, вже у XVII – XVIII ст. зароджується бібліотечна мережа м. Харкова, основу якої складають церковні та монастирські книгозбірні. Християнство – релігія книжна, до того ж, за своїм статутом монастирі зобов'язані були створювати бібліотеки, а монахи – бути грамотними і вміти тлумачити святе письмо. Д.І. Багалій головним чином звертає увагу на книжкові рідкості у фондах цих бібліотек. Описуючи бібліотеку Покровського монастиря, він детально знайомить з її унікальними зібраннями: Острозькою Біблією (1581 р.), Требником Петра Могили (1646 г.), Апостолом Львівського друку тощо. Вивчаючи фонд бібліотеки Преображенського Курязького монастиря, Д.І. Багалій перелічує цінні друковані твори, які були подаровані харківським полковим суддею Т. Клочко, полковником Г.С. Квіткою. У монастирській бібліотеці зберігались не тільки богослужебні книги, але й навчальні, художні твори, в тому числі праці П. Могили, Є. Плетенецького, Е. Славинецького та ін. Найнадійнішим джерелом комплектування були книжкові пожертви [17].

У цей період духовні потреби харків'ян задовольняються приватними бібліотеками. Вони належали священникам, полковій козацькій старшині, але їх фонд був незначним (декілька десятків видань). Так, полковник Ф.В. Шидловський був одним з найбагатших людей краю, але не забував про духовне життя. Він збирав ікони,

картини, книги. Д.І. Багалій стверджує, що в його особистій книгозбірні було 30 релігійних та світських книг.

Учений аргументовано доводить, що першою умовно доступною Харківською книгозбірнею була Колегіумська, а не Університетська. Він знайомить з її найціннішими документами, звертає увагу на динаміку бібліотечного фонду, його зміст, матеріальну базу, бібліотечні каталоги [17].

Поступово у Харкові сформувалась бібліотечна мережа, яка включала відомчі спеціальні бібліотеки, в т. ч. церковні, монастирські; з часом – різноманітних навчальних закладів, підприємств; публічні книгозбірні – спочатку комерційні, згодом – міські публічні, народні бібліотеки при клубах. Здається, всі вагомі бібліотеки Д.І. Багалій згадав у монографії «История Харькова за 250 лет его существования…» [17].

Д.І. Багалій присвятив бібліотечній справі досить об'ємну, змістовну Главу № 20 «Просвітницькі установи — позашкільна освіта…» 2-го тому вищеназваної монографії. Вона, на жаль, обмежена висвітленням діяльності публічних бібліотек міста. Поза увагою залишились багаточисельні спеціальні харківські книгозбірні. Дмитро Іванович зробив це свідомо, оскільки, по-перше, глава містить інформацію тільки про просвітницькі установи, по-друге, матеріали про інші бібліотеки містяться в окремих частинах книги, присвячених діяльності церкви, наукових товариств тощо. Тому можна стверджувати, що вчений досліджував бібліотечну мережу в цілому.

У монографії "История Харькова за 250 лет его существования" йдеться про долю першої міської бібліотеки; про заснування й подальшу діяльність ХГБ; про народні книгозбірні міста, започатковані Харківським товариством грамотності; про публічні народні читання, в організації яких брали участь народні бібліотекарі. Кожне наступне дослідження, що торкалося названих об'єктів, обов'язково ґрунтувалося на цьому матеріалі, оскільки Д.І. Багалій зумів сконцентрувати на його сторінках багаті фактографічні данні, зробити слушні висновки щодо проблем функціонування бібліотек.

У згаданій праці Дмитро Іванович також аналізує громадський рух за створення в Росії публічних бібліотек, намагається дослідити фактори, які обумовили його невдачу. Головним із них він вважає несприятливий час щодо виникнення бібліотек. Влада 30-х рр. XIX ст. з хворобливою підозрою ставилася до всіх мислячих людей, інтелектуальної діяльності,

відвідувачів бібліотек, лютувала цензура. Тяжкі часи настали для Харківського та інших університетів

Доля першої Харківської міської бібліотеки виявилася сумною, до речі, як і доля бібліотек інших міст. Д.І. Багалій об'єктивно, аргументовано окреслює низку причин, що обумовили її ліквідацію: відсутність державної підтримки (бібліотеку важко було утримувати на пожертви, а плати від читачів вона майже не одержувала); байдужість опікунського комітету до її проблем (обмежились зібранням коштів на відкриття бібліотек); відсутність відповідного читацького контингенту (потреба у читанні була, але у суспільстві не було усвідомлення можливості задовольнити її через публічну бібліотеку); неспроможність І.М. Срезневського, який очолював книгозбірню, стати справжнім бібліотекарем, «душею діла».

Окрему статтю Д.І. Багалій присвятив історії Харківської громадської бібліотеки [15].

Д.І. Багалій був одним з тих, хто підготував сприятливе підґрунтя для розбудови українського бібліотекознавства, зокрема Харківської бібліотечної школи. Його бібліотекознавча спадщина потребує подальшого, більш поглибленого вивчення. Для цього слід видати окремий збірник (дайджест) праць вченого з науковими коментаріями до них. Це стане надійним джерелом нових досліджень з історії бібліотечної справи.

Література

1. Рубинський К. Значение Д. Багалея в истории библиотечного дела / К. Рубинський // Сб. Харьк. ист.-филол. об-ва. – Х., 1911. – Т. 20. – С. LXI–LXVIII.

2. Щербініна О.П. Д.І. Багалій як будівничий Харківських бібліотек та бібліограф-краєзнавець / О.П.Щербініна // Зб. наук. пр.: іст. науки. Вип. 1. Ювілейний випуск, присвячений 140-річчю з дня народження акад. Д.І. Багалія. – Х., 1998. – С. 72–79.

3. Щербініна О.П. Науково-педагогічна діяльність Д.І. Багалія та бібліотечна справа / О.П. Щербініна // Багаліївські читання в НУА / ХГУ «НУА». – Х., 1999. – С. 107–109.

4. Березюк Н.М. Внесок вчених Харківського університету у становлення та розвиток наукової бібліотеки / Н.М. Березюк // Історія бібліотечної справи в Україні: матеріали регіональної наук. конф.,

Харків, листопад 1993 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка. – Х., 1994. – С. 55–65.

5. Ярошик В. Дмитро Багалій: Харківська громадська бібліотека / В. Ярошик, Т. Сосновська // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С. 16–18.

6. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: підручник / В.О. Ільганаєва [та ін.]; За ред. М.С. Слободяник, В.О. Ільганаєвої. – Х.: Основа, 1993. – 176 с.

7. Драган Р.А. Розвиток бібліотекознавчої думки. Харківська школа (поч. XX ст. – 20 ті рр.) / Р.А. Драган // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. – Х., 2000. – Вип. 2. – С. 32–38.

8. Мільман В.А. Внесок К.І. Рубинського в становлення бібліотекознавства як науки // Бібліотекознавець К.І. Рубинський (1860 – 1930): біобібліогр. нарис / Уклад. Н.М. Березюк. – Х.,1998. – С. 24–28.

9. Щербініна О.П. До проблеми бібліографії як методу наукових досліджень: на прикладі творчості істориків України XIX – поч. XX ст. // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. – Х., 2001. – Вип. 7. – С. 58–68.

10. Ювілей академіка Дмитра Івановича Багалія. 1857–1927 / Упоряд. М. Левченко. – К., 1929. – 216 с. [привітання].

11. Багалей Д. И. Речь при открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки / Д. И. Багалей // Сб. Харьк. ист.-филол. об-ва. – Х., 1911. – Т. 20. – С. 493–507.

12. Він же. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки / Д.И. Багалей // Там само. – Т. 20. – С. 479–492.

13. Він же. Речь при открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки // Там само. – Т. 20. – С. 530–532.

14. Він же. О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1894. – 16 с.

15. Він же. Харківська громадська бібліотека як тип наукової і загальнопросвітової обласної бібліотеки / Д.І. Багалій // Книжний Вістник. – К., 1919. – Вип. 2 – С. 41–57.

16. Щербініна О.П. Д.І. Багалій та Харківська громадська бібліотека: каталогознавчий аспект / О.П. Щербініна, В.В. Сєдих // Короленківські читання: матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2000 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Х., 2000. – С. 113–125.

17. Багалей Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655 – 1905): ист. моногр.: В 2 т. / Д.И. Багалей, Д.П. Миллер. – Репринтное изд. – Х., 1993.

Т. 1: XVII – XVIII века. – 568 с.
Т. 2: XIX – начало XX века. – 974 с.

18. Гуменюк М.К. Библиография и библиотековедение в научном наследии академика АН УССР Д.И. Багалея / М.К. Гуменюк // Информационно-библиогр. и справочная работа: сб. науч. тр. – М., 1978. – С. 237–245.

19. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905) / Д.И. Багалей, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузескул. – Х., 1906. – 329 с. + XIV с.

20. Рубинский К.И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805–1905) / К.И. Рубинский. – Х., 1907. – 44 с.: ил.

Т.О. Сосновська
В.О. Ярошик

ДОБА Д.І. БАГАЛІЯ В ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка в 2006 році відзначила своє 120-річчя, в її фундації брали участь видатні вчені, громадські діячі міста: М. Сумцов, О.П. Грузинцев, М.О. Габель, М. Маслов, С. Самойлов, А. Гурський, О.П. Яковлева, В. Франковський. У 1901 р. в публікації „Харьковская общественная библиотека” газети „Одесские новости” зазначалося, що Харківська бібліотека відома як одна із зразкових установ Росії і зобов’язана своїм виникненням і розвитком виключно громадській ініціативі. Продовжуючи цю думку, можна сказати, що ініціатива належала насамперед Дмитру Івановичу Багалію, видатному вченому-історику, відомому в Україні та поза її межами, автору близько 350 праць з питань вітчизняної культури, археології, історії Слобідської, Лівобережної та Південної України XVІІ – початку XIX ст. До того ж Дмитро Іванович був активним громадським діячем, здібним організатором. Чимало сил він віддав справі бібліотек, зокрема, харківським (Громадській та Університетській книгозбірням). Для того, щоб оцінити внесок Д.І. Багалія в становлення бібліотечної справи в Харкові, необхідно сказати декілька слів про стан справ на той час.

У середині минулого століття в багатьох країнах вже було визнано, що бібліотеки є могутнім освітнім засобом. Встановлювалися спеціальні податки, приватні особи жертвували книги для організації бібліотек. Це спричинило стрімкий розвиток книгозбірень.

У Російській імперії бібліотеки існували тільки на папері. Так, перша Харківська публічна бібліотека, відкрита в 1833 р., за браком читачів і власного приміщення переходила з рук у руки, доки книги не опинилися просто неба на подвір’ї Дворянського зібрання. Жителі міста дізналися про бібліотеку лише в 1838 р. із „Харьковских губернских ведомостей”.

У ті часи книга ще не була нагальною потребою в суспільстві. Громадську свідомість слід було розбудити і показати різним верствам населення просвітницьке значення бібліотек. За цю справу у 80-х роках XIX ст. взялися найкращі представники прогресивної громадськості. Завдяки їх енергійності була створена Громадська книгозбірня, яка на початку століття стала однією зі зразкових культурних установ Харкова.

Д.І. Багалій брав активну участь у фундації ХГБ. Протягом тринадцяти років (1893–1906) Дмитро Іванович беззмінно очолював правління бібліотеки. Саме в цей час бібліотека набула найбільшої популярності, розширила масштаби своєї діяльності, збільшила книжковий фонд майже у два рази, придбала власне приміщення. Д.І. Багалій залучав до роботи в бібліотеці багатьох своїх однодумців, професорів, колег з університету (Є.К. Рєдіна, М.Ф. Сумцова, Д.М. Овсянико-Куликовського та ін.). Багалій досконало вивчив стан бібліотечної справи за кордоном, зокрема в Англії та США, і найкращі здобутки іноземних колег втілював у роботу ХГБ.

Свої погляди на організацію бібліотечної справи вчений висловив у таких працях: „О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки”, „Речь при открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки”, „Речь при открытии филиального отделения ХОБ”, „Харківська громадська бібліотека як тип наукової загальнопросвітньої обласної бібліотеки”.

У записці „О задачах ХОБ” (1904), де відтворено кредо Багалія щодо ролі й місця бібліотеки в суспільстві, він висуває тезу, якою можна керуватися й сьогодні: „... не слід і не можливо перетворювати нашу бібліотеку в будь-який виховний заклад, що переслідує добрі, але вузькі, а тому й партійні цілі, якщо вона хоче залишитися Бібліотекою громадською не тільки за способом свого управління, а й за своїм завданням, яке має полягати в найширшому задоволенні потреб усього

харківського суспільства”. Висловлюючи думку про необхідність одержання ХГБ обов’язкового безкоштовного примірника всіх книг, що виходять друком на території Росії російською мовою, він сподівався, що бібліотека „перетвориться” на центральне обласне книгосховище. Ці положення Багалій розвивав у доповіді про завдання бібліотеки, прочитаній на загальних зборах членів ХГБ (1904). На його думку, бібліотеці належить підвищити як загальноосвітнє, так і наукове значення: вона мусить враховувати уподобання та потреби своїх читачів; не обов’язково дотримуватись якогось одного громадського напряму, адже під час формування певного світосприйняття важливо мати уявлення про всі інші. Збільшуючи свої наукові відділи, книгозбірня повинна дбати про свободу поглядів і думок.

У своїй „Автобіографії” Багалій відзначає, що ХОБ завжди задовольняла духовні потреби молоді, яка ставилася до неї дуже приязно, оскільки читачі приймали участь в управлінні бібліотекою, записуючи до окремої книги свої вимоги. Взагалі в роботі бібліотеки не було нічого бюрократичного. Такі традиції ХОБ мала ще до революції 1905 р. і намагалася їх зберігати.

Багалій неодноразово підкреслював, що літературу з бібліотеки треба видавати безкоштовно, та наголошував на необхідності спеціального місцевого податку на її утримання.

Фонд бібліотеки поповнювався завдяки пожертвуванням. Список доброчинників очолював Багалій. У 1886 р. він подарував бібліотеці 88 книг з питань історії й надалі поповнював її фонд своїми дарунками. Цими виданнями з автографами та дарчими написами вченого і сьогодні пишається ХДНБ ім. В.Г. Короленка.

Багалій неодноразово виступав із лекціями на користь ХГБ перед різноманітнішою аудиторією, що фіксувала газета „Харьковские губернские ведомости”.

Зі звітів бібліотеки за 1889–1907 рр. ми дізнаємося, що Дмитро Іванович брав участь практично в усіх засіданнях її правління. У протоколах відбито діяльність правління, коло вирішуваних питань і безпосередню роль голови в їх розв’язанні. Багалій відповідав за стосунки з місцевими та іногородніми установами й особами, узгоджував різні організаційні питання, представляв бібліотеку на всіх рівнях. У 1903 р., наприклад, від імені ХГБ він виступав у Полтаві на відкритті пам’ятника І. Котляревському.

Саме Багалій порушив питання про придбання приміщення для бібліотеки. Щоб привернути увагу громадськості до цієї проблеми, він виступив на зборах правління, звернувся до харків'ян через місцеву пресу, видав брошуру „О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки”.

Дмитро Іванович подавав клопотання до Міністерства фінансів про надання субсидії, особисто просив про це міністра С.Ю. Вітте, і той виділив для будівництва 45 тис. крб. Надала кошти й Міська дума. Все це разом з пожертвуваннями від приватних осіб та різних установ, прибутками від благочинних заходів (лекції, концерти тощо), енергійною діяльністю правління і насамперед його голови, дало змогу придбати земельну ділянку. Допоміг у цій справі Харківський університет, який продав земельну ділянку за дуже помірну ціну. Будівництво бібліотечного приміщення здійснювалося за проектом академіка архітектури Олексія Бекетова (на зразок Страсбурзької бібліотеки та бібліотеки Варшавського університету). Дмитро Іванович деякий час очолював будівельну комісію, займався її господарськими та фінансовими справами і щоденно відвідував будівельний майданчик.

У 1901 р. бібліотеку було переведено до нового приміщення. Багалій мав певні міркування щодо способів одержання коштів для його утримання. Допоміжними ресурсами він вважав плату за книгарню, яку спочатку доведеться здавати в оренду, використання читального залу для організації публічних лекцій, концертів, вечорів; плату за послуги палітурної майстерні і, можливо, за оренду підвалів. Дмитро Іванович запропонував придбати сусідню ділянку землі для розширення бібліотеки.

Правління бібліотеки вирішувало численні питаня. Вони стосувалися статуту бібліотеки, збільшення кількості відвідувачів, поповнення бібліотечного фонду, матеріального й морального заохочення працівників, кошторису витрат на придбання книг тощо. Вирішуючи бібліотечні питання, Дмитро Іванович розумів необхідність розвитку довідково-бібліографічного апарату ХОБ. За рішенням правління бібліотеки було створено комісії, які відповідали за його окремі розділи.

За ініціативою та участю Багалія вийшов друком перший в Україні Каталог книжок українською мовою ХГБ (1912 р.), що налічував 3 тис. назв. Д.І. Багалій запропонував включити до Друкованого систематичного каталогу ХОБ (у 4-х томах: 1898–1913 гг.) „Местный отдел”

(присвячений літературі про Слобожанщину), у наповненні якого, зокрема розділу „Історія”, він брав активну участь. Як свідчить відомий український бібліограф XX ст. І. Корнейчік, значними за обсягом були «Местные отделы» друкованих каталогів Харківської та Херсонської громадських бібліотек, які подавали найбільш повну інформацію про документи з краєзнавства. До 4-томного друкованого каталогу ХОБ було включено 3021 назву краєзнавчих видань. Друковані каталоги з метою просвітництва надсилалися до інших бібліотек країни, розповсюджувалися через торговельну мережу. До інших книгозбірень надсилалися також дублетні примірники книжок, зразки друкованої документації ХГБ. Саме з цих міжбібліотечних контактів розпочиналася методична робота, що згодом була офіційно закріплена за ХДНБ як за регіональним методичним центром.

Багалій надавав великого значення формуванню книжкових фондів ХГБ. Він неодноразово виступав з цього приводу на правлінні, написав статтю „О способах приобретения книг”, у якій, зокрема, зауважував: „Бажано мати усяку книгу та видання, незалежно від їхнього наукового чи суспільного спрямування, отже, в ній (бібліотеці – авт.) можуть бути, приміром, книги й періодичні видання консервативного і навіть ретроградного спрямування, поряд з юдофільськими творами – юдофобські і т. ін. Звідси випливає, що якби вищевказане прохання бібліотеки щодо безплатного надсилання книжок з Головного управління у справах друку було задоволено повністю, або частково, то нам не слід було б застосовувати до цих книжок вилучення та виключення... Бібліотека з подякою має приймати всяку пожертвувану їй книжку чи періодичне видання, незалежно від його відносного достоїнства чи спрямування”.

Голова правління особисто аналізував склад книжкового фонду, його обертаність та книговидачу. Вивчаючи разом з професором М.Ф. Сумцовим, членом правління бібліотеки, якісний склад окремих розділів фонду, він з'ясував, що Бібліотека володіє багатим фондом белетристики, але перше місце займає науковий фонд, який повною мірою може задовольнити запити на серйозну літературу. Підбір книг у цих розділах характеризується повнотою й систематичністю, що дає можливість здобувати необхідні знання читачам з різним рівнем освіти. Обертаність книжкового фонду ХОБ на той час була більшою, ніж в інших публічних бібліотеках Росії (крім Київської та Одеської).

У 1903 р. співпрацівники ХОБ проводили теоретичні дослідження в галузі бібліотечної справи, внаслідок чого був створений перший у Росії спеціалізований відділ бібліотекознавства. У його фонді було зібрано матеріали з питань бібліотечної справи (друковані каталоги, звіти російських та іноземних книгозбірень, зразки бланків, карток, формулярів тощо). Ці масиви експонувалися на Всесвітній виставці у Льєжі в 1905 р. і у Петербурзі в 1911р. на виставці, приуроченій до першого Всеросійського з'їзду бібліотечних працівників.

Брав Багалій участь і в організації структурних підрозділів ХГБ, зокрема зробив чималий внесок у створення відділів рукописів, музичного, українського, польського, „Hebraica et iudaica". Деякі з них працювали з 1903 р.

З приводу організації рукописного відділу вчений зазначав: „... довелося б звернутися до різних видатних діячів Росії та за кордоном з проханням щодо надсилки автографів... довести до загального відома, що наша бібліотека влаштовує рукописний відділ і збирає усілякі листи, мемуари, записки, автографи, невидані твори тощо, що становлять історико-літературний інтерес. Особливу увагу слід би при цьому звернути на приватні папери місцевих видатних діячів". Як виняток, вважає Багалій, „можна буде й купити відомий документ; зате в результаті може виявитися зібрання, яке становитиме значну матеріальну вартість і ще більшу наукову цінність, що, безперечно, збільшить і наукове, й загальноосвітнє значення всієї Бібліотеки".

Дмитро Іванович не стояв осторонь і тоді, коли у ХГБ створювався нотний абонемент та музичний відділ, працівники якого, підкреслював він, повинні мати фахову освіту. Читачи платили за користування нотами, виняток становили незаможні верстви населення.

Знаменною подією в історії ХГБ було відкриття у 1906 р. першого серед бібліотек країни українського відділу. Багалій зауважував, що у фонді відділу має бути література з історії, етнографії, географії, економіки України, незалежно від мови, якою вона написана. Дмитро Іванович зазначав, що фонд українського та місцевого (краєзнавчого) відділу необхідно систематично поповнювати. Вчений був ініціатором видання покажчика статей з періодичних видань про Україну .

Піклувався Багалій і про обслуговування книгами найбідніших верств населення. У березні 1890 р. ХГБ відкрила дешевий абонемент (3 розряд), який Дмитро Іванович називав гордістю бібліотеки і пристрастно відстоював його існування, коли було зроблено спроби

підвищити платню за користування літературою. Абонемент мав окремий книжковий фонд. Завдяки його роботі значно зросла кількість читачів та відвідувань.

Члени правління ХОБ відчували необхідність відкриття бібліотек у різних частинах міста. Для малозабезпечених жителів було створено філії на Холодній горі та Петинці (1901). У своїй промові на відкритті філіалів ХОБ Дмитро Іванович зазначив, що воно відбувалося в дуже сприятливих умовах: бібліотека змогла передати кошти, деякий інвентар та систематично підібраний книжковий фонд, який мав задовольнити навіть досить вимогливого читача. Філіалам була надана деяка внутрішня самостійність, завдяки якій вони могли розвиватися та розширювати свою діяльність і в той же час почувати й усвідомлювати міцний зв'язок з Харківською громадською бібліотекою.

У 1906 р. Багалій став ректором Харківського університету і, зрозуміло, відійшов від роботи в бібліотеці. Проте його внесок у розвиток ХГБ має величезне значення. Вітаючи вченого з 25-річчям його наукової діяльності, член правління бібліотеки О. Грузинцев підкреслив, що й через багато років Дмитра Івановича згадуватимуть як людину, котра зуміла серед мороку дійсності створити храм, де вічно палатиме вогонь істини, світоч знань.

Заглядаючи в майбутнє Бібліотеки, Багалій мріяв: «Крылатая мечта, наконец, переносит меня в то отдаленное будущее, когда учреждение превратится в целый просветительный городок, где будет и общественный книжный магазин, и библиотечный журнал, и свое издательское дело».

Сьогодні можна сказати, що мрії Дмитра Івановича здійснилися. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка за 120 років свого існування стала одним з найвідоміших культурно-просвітних і науково-інформаційних закладів України; одним з найбільших універсальних книгосховищ; науковим центром з бібліотекознавства, бібліографознавства й документознавства. Сьогодні до послуг її користувачів (понад 60 тисяч) більш 7 млн документів, 12 спеціалізованих відділів і 10 читальних залів, Internet-центр, Харківський регіональний інформаційний центр, бібліотека документів Ради Європи з прав людини, Австрійська та Українсько-канадська бібліотеки, Німецький читальний зал. У бібліотечну практику ввійшли науково-практичні конференції, традиційні щорічні Короленківські читання, видання збірок наукових матеріалів, бібліографічних покажчиків тощо.

Сьогодні ми, сучасні працівники книгозбірні, для якої так багато зробив Дмитро Багалій, вшановуємо пам'ять цієї видатної особистості. У бібліотеці зберігається колекція праць Дмитра Івановича, традиційними стали Багаліївські читання, його пам'яті присвячуються тематичні вечори, засідання клубу „Краєзнавець", книжкові виставки. Різні напрями діяльності Багалія, пов'язані з розвитком бібліотеки та бібліотечної справи розглядаються в публікаціях працівників бібліотеки.

Література

1. Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6т. Т.1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / Д.І. Багалій; НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (Харк. філ.), ХГІ „НУА", Нац. Ун-т ім. В.Н. Каразіна; Упоряд., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка. – Х.: ХГІ „НУА": Золоті сторінки, 1999. – 600 с.: іл. – Із змісту: Про діяльність Д. Багалія на посаді члена правління і голови правління ХГБ: с.175–178.

2. Багалей Д.И. Записка Д.И. Багалея о задачах Харьковской общественной библиотеки // Отчет Харьковской общественной библиотеки за 18 год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за 4 год ее существования (с 1-го окт. 1903 по 1-е окт. 1904 г.). – Х., 1904. – С. XП–XV.

3. Багалей Д.І. Харківська громадська бібліотека, яко тип наукової і загально-просвітової обласної бібліотеки // Книж. вісн. – 1919. – № 2. – С. 41–57.

4. Багалей Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905): Ист. моногр.: В 2 т. – Т. 2: XIX – начало XX века. Д.И. Багалей, Д.П. Миллер. – Х., 2004. – 973 с. – Репринт. изд. – С.753–757: Харьк .обществ. б-ка.

5. Багалей Д.И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки // Багалей Д.И. Очерки из русской истории. – Х., 1911. – Т.1. – С.479–492.

6. Речь на открытии нового здания Харьковской общественной Библиотеки // Там само. – С.493–507.

7. Речь на открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки // Там само. – С. 530–532.

8. Багалей Д.И. О способах приобретения книг: Зап. пред. правления ХОБ проф. Д.И. Багалея // Там само. – С.XXI–XXШ.

9. Глазунова Л.В. Библиографические и библиографоведческие аспекты деятельности академика Д.И. Багалея // Багаліївські читання в НУА: [Прогр. та матеріали І Багаліїв. читань] / М-во освіти України; ХГІ „НУА”. – Х., 1998. – С.27–28.

10. Гуменюк М.П. Библиография и библиотековедение в научном наследии академика АН УССР Д.И. Багалея // Гуменюк М.П. Біля джерел української радянської бібліографії. – К., 1991. – С.40–45.

11.Лисицына Н. Дмитрий Багалей // Слобода. – 2004. – 27 февр.

Згадуються роки роботи Д. Багалія, голови правління Харківської громадської бібліотеки.

12. Павловский Ф.А. Первый год Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1888. – 16 с.

13. Рубинский К.И. Значение Д.И. Багалея в истории библиотечного дела // Профессор Дмитрий Иванович Багалей: К 30-летней годовщине его уч.-пед. деятельности (1880–1910 гг.). – Х., 1912. – С. 55–62.

14. Щербініна О.П. Бібліографія в науковій спадщині Д.І. Багалія // Вісн. Харк. держ. акад. культури: Зб. наук. пр. – 2001. – Вип.4. – С. 49–64. – Бібліогр.: с. 63–64.

Творчі стосунки Д.І. Багалія з ХГБ.

15. Щербініна О.П. Д.І. Багалій як будівничий харківських бібліотек та бібліограф-краєзнавець // Наук. вісн. Харк. держ. пед. ун-ту. – Х., 1998. – Вип. 1: Ювілейний випуск, присвяч. 140-річчю з дня народж. акад. Д.І. Багалія. – С.72–79.

16. Щербініна О.П. Бібліотечна справа і бібліографічна діяльність у житті та творчості М. Грушевського // Вісн. Харк. держ. акад. культури: Зб. наук. пр. – Х.,2002. – Вип.9. – С.184–193. – Список л-ри: с.193.

Відомості про ХГБ та голову її правління Д.І. Багалія.

17. Щербініна О.П. Науково-педагогічна діяльність Д.І. Багалія та бібліотечна справа: [Про внесок вченого у розвиток Харк. громад. б-ки] // Багаліївські читання в НУА. – Х., 1999. – С.107–109.

18. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія: З нагоди сімдесятої річниці життя та п’ятдесятих роковин наукової діяльності. – К.: З друкарні УАН, 1927. – 1190 с.

19. Ярошик В.О. Д.І. Багалій і Харківська громадська бібліотека // Другі Сумцовські читання: Тези наук. конф. 18 квіт. 1996 р. – Х., 1996. – С.47–49.

20. Ярошик В., Сосновська Т. Дмитро Багалій і Харківська громадська бібліотека: (До 110-річчя з дня заснування ХДНБ ім. В.Г. Короленка) // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С.16–18. – Ювілеї б-ки.

21. Отчеты Харьковской общественной библиотеки (с первого по 28 год существ.). – Х.: ХОБ, 1888 – 1914.

22. Ярошик В.О. Д.І. Багалій і Харківська громадська бібліотека // Панорама. – 1997. – № 8 (февр.). – С.14.

І.Я. Лосієвський

Д.І. БАГАЛІЙ ЯК ІНІЦІАТОР ТА ОРГАНІЗАТОР РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ РУКОПИСІВ І АВТОГРАФІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ БІБЛІОТЕЦІ

Ще у перше десятиріччя діяльності Харківської громадської бібліотеки (далі – ХГБ), коли рукописи, рідкісні та цінні видання ще не були відокремлені у спеціалізовані фонди, на їх титульних аркушах і форзацах проставлявся штамп: "Не видається додому". Чимало примірників мають аналогічні записи з підписами провідних працівників ХГБ того часу: Д.І. Багалія, В.Ю. Данилевича, В.І. Савви, М.Ф. Сумцова. Саме цих видатних вчених можна вважати засновниками фонду пам’яток друку та писемності у бібліотеці.

20 квітня (3 травня) 1903 р. голова правління ХГБ Дмитро Іванович Багалій виступив з доповіддю "Про створення відділу рукописів і автографів" на екстрених зборах членів бібліотеки. Наводимо тези цієї доповіді, які надруковано у "Звіті Харківської громадської бібліотеки за 17-й рік її існування" (Х., 1903); текст подається мовою оригіналу.

«ДОКЛАД
об учреждении отдела рукописей и автографов

Харьковская общественная библиотека, имеющая свыше 90000 томов книг и журналов, большая часть которых относится к научным отделам, является серьезным научным книгохранилищем и может идти вперед и совершенствоваться по пути, указываемому ей другими подобными учреждениями. Не упуская из виду своих общеобразовательных задач, она может в то же время расширять и обогащать свои научные отделы, совершенствовать их, дифференцировать и

создавать новые. В прошлом году она создала новый *музыкальный отдел;* теперь предлагаются три специальные отдела: *библиотековедения, Judaica* и, наконец, *рукописей.*

Наша Императорская публичная библиотека пользуется всемирной известностью не только потому, что обладает огромным количеством книг, но и потому, что имеет множество специальных отделений, столь необходимых для всякой ученой работы. Известно, что огромное большинство ее книг размещается именно в отделениях, и некоторые из них (например, знаменитый отдел Rossica, т.е. собрание книг, касающихся России, на иностранных языках) составляют ее гордость и славу. Но еще более цены имеет ее *рукописный отдел,* заключающий массу драгоценных рукописных источников по многим отраслям знания, а особенно по истории и литературе. Многие едут в Петербург специально для работ в этом отделе. Ежегодные печатные отчеты Библиотеки заключают в себе обстоятельные сведения о вновь поступивших рукописях, которые таким путем делаются всем известными. Некоторые видные провинциальные библиотеки имеют отделения рукописей (напр<имер>, Виленская). У нас в Харькове такие отделы имеются в библиотеках Императорского Харьковского университета и состоящего при нем Историко-филологического общества, Духовной семинарии. Есть ценное собрание старопечатных книг и рукописей в уездном городе Курской губ <ернии> Путивле, в библиотеке имени Маклаковых. Да и в нашей Библиотеке – что вряд ли кому известно – есть несколько интересных рукописей, в том числе: а) Наставления пасечникам (заговоры), в) Завещание Татищева сыну 1734 г. Нужно только принять меры к расширению этого рукописного отдела. Особых денежных средств для этого не потребуется: рассчитывать придется главным образом на пожертвования. С этой целью пришлось бы обратиться к разным выдающимся деятелям в России и за границей с просьбою о присылке автографов. Пришлось бы довести до всеобщего сведения, что наша Библиотека устраивает рукописный отдел и собирает всякие письма, мемуары, записки, автографы, неизданные сочинения и т.п., представляющие историко-литературный интерес. Особенное внимание следовало бы при этом обратить на частные бумаги местных выдающихся деятелей. Тогда, быть может, нам могли бы пожертвовать и целые собрания рукописных материалов. Я знаю одно лицо, которое могло бы пожертвовать свою большую коллекцию автографов. Помещение понадобится небольшое. Составление каталога к

этим памятникам при тех ученых силах, которые всегда были и, надеемся, будут в Правлении, также не составит затруднения. Иногда, когда представится случай, в виде исключения, можно будет и купить известный документ; но зато в результате может оказаться собрание, которое представит значительную материальную стоимость и еще большую научную ценность, что, конечно, увеличит и научное, и общеобразовательное значение всей Библиотеки» [1].

Як свідчить надрукований протокол зборів, доцільність створення відділу рукописів і автографів не викликала сумнівів у членів ХГБ, дискусії з цього приводу не було. У протоколі знаходимо лаконічну інформацію: «Зборами доповідь прийнято» [2]. Повідомлення про нові підрозділи бібліотеки – рукописний відділ та відділ бібліотекознавства, рішення про організацію якого також було прийнято на екстрених зборах ХГБ 20 квітня 1903 р., невдовзі з'явилось у місцевій пресі («Харьковские губернские ведомости», 1903, № 103, 22 квіт.).

У своїй доповіді Д.І. Багалій наполягав на необхідності активізації діяльності бібліотеки не тільки як загальноосвітньої і просвітницької, але й як наукової установи. Це повною мірою відповідало головній тезі доповіді Л.Б. Хавкіної «Про організацію відділу бібліотекознавства», яка пролунала на тих самих зборах членів ХГБ: «Бібліотечна справа стає на науковий грунт, і усі її особливості ретельно і всебічно вивчаються» [3].

Ініціюючи розвиток бібліотеки за напрямком створення та розширення її наукових відділів (слова *відділ і відділення* тут означають і розділ систематичного каталога ХГБ, і спеціалізований фонд, і відповідний структурний підрозділ), Д.І. Багалій вважав, що тільки таким шляхом можна забезпечити систематичне проведення науково обгрунтованих заходів з формування спеціалізованих фондів і колекцій, їх розкриття та наукового опису. На думку вченого, освоєнню та вдосконаленню цієї роботи сприятиме ретельне вивчення світового бібліотечного та архівного досвіду, а також досвіду українських бібліотек, у т.ч. бібліотек Харківського університету і діючого при ньому Історико-філологічного товариства, де відповідні підрозділи вже давно існували. Згадана у доповіді колекція бібліотеки Харківської духовної семінарії, на жаль, збереглася лише у фрагментах: окремі документи та групи документів, які входили до її складу, нині знаходяться у Державному архіві Харківської області, у фондах ХДНБ ім. В.Г.Короленка та ЦНБ ХНУ ім. В.Н. Каразіна.

Д.І. Багалій, добре обізнаний як історик-дослідник з книжковими та рукописними скарбами Імператорської публічної бібліотеки (зараз – Російська національна бібліотека), зосереджує увагу на масштабній діяльності цієї найбільшої бібліотечної установи Російської імперії з організації «спеціальних відділень, таких необхідних для усякої наукової роботи», серед яких – відділ рукописів, діючий з 1805 р. Дмитро Іванович підкреслює велике історико-культурне значення створених тут колекцій [4].

Вчений нагадав колегам про наявність у Харківській громадській бібліотеці «декількох цікавих рукописів», які є основою майбутнього зібрання. Зокрема, відомий твір В.Н. Татіщева «Духовная моему сыну» у списку середини XVIII ст. (так званий Солнцевський список; ХДНБК, № 819055) [5]. Рукопис знаходився у приватному зібранні Д.І. Багалія, про що свідчить його власний напис (попереднім власником був відомий письменник Г.П. Данилевський). Це один із численних подарунків видатного історика Харківській громадській бібліотеці.

Д.І. Багалій запропонував розповсюдити інформацію про новий відділ ХГБ і про те, що бібліотека приймає на зберігання цінні документи з приватних зібрань – листи, мемуари, записки, невидані твори, автографи видатних письменників та вчених, інших відомих діячів, у т.ч. харківських. Слід зауважити, що про перспективність регулярної роботи з власниками приватних зібрань йдеться і у вищезгаданій доповіді Л.Б. Хавкіної.

Формування колекцій відділу рукописів і автографів планувалось переважно за рахунок пожертвувань. Однак в окремих випадках не виключалась і купівля документів. Серед завдань нового відділу вказувалось і складання каталогу рукописних пам'яток.

Таким чином Дмитра Івановича Багалія, одного з найвидатніших українських істориків, який одночасно зі своїми університетськими та громадськими обов'язками очолював у 1893–1905 рр. правління ХГБ, можна вважати засновником відділу рідкісних видань і рукописів, діючого нині у ХДНБК. Д.І.Багалій – автор першої перспективної програми діяльності бібліотеки за напрямком колекціювання рукописних пам'яток, їх обліку, каталогізування, наукового розкриття. Серед інших ініціатив ученого є і заходи, спрямовані на формування окремих колекцій рідкісних і цінних видань.

Відділ рукописів і автографів розпочав свою діяльність, головними його працівниками у перші десятиріччя XX ст. були

літературознавець А.П. Кадлубовський та історик В.І. Савва, відомі українські вчені, які одночасно завідували архівом бібліотеки. Основним науковим консультантом відділу був Д.І. Багалій – і як вчений-історик, і як археограф, знавець архівної та бібліотечної справи [6]. Останнього разу вчений згадує про створений ним підрозділ у своїй програмній бібліотекознавчій праці – статті «Харківська громадська бібліотека яко тип наукової і загально-просвітової обласної бібліотеки» (1919) [7]. Колекції пам'яток писемності та друку регіонального, національного і світового значення Д.І. Багалій розглядає як найважливішу складову наукового потенціалу бібліотеки XX ст.

Нині у рукописному фонді ХДНБ ім. В.Г. Короленка, роботу з яким здійснює відділ рідкісних видань і рукописів, зберігаються вітчизняні та іноземні документи XIV–XXI ст. У колекціях рукописних книг зосереджено пам'ятки давньоруської та староукраїнської писемності: списки козацьких літописів, колекція ірмолоїв XVII–XIX ст., ранні списки класичних творів української та російської літератури XVIII–XIX ст., цінне зібрання архівних документів з історії Слобожанщини, репрезентативні комплекси архівних документів XVII–XIX ст. з історії окремих регіонів України та Польщі, колекція автобіографій – у автографах – українських письменників XX ст. тощо. У ХДНБК створено близько 50 особових архівних фондів діячів вітчизняної науки та культури [8].

Література

1. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 17-й год ее существования... – Х., 1903. – Прил. V. – С.XXXVI–XXXVII.

2. Там само. – С.XIX 2-го рахунку.

3. Там само. – Прил. IV. – С.XXXI.

4. Див., напр.: *Афанасьев Ю., Мыльников А.* Публичная библиотека. 150 лет. – [Л.]: Лениздат, 1964. – С.29–35.

5. Библиография произведений В.Н.Татищева и литературы о нем. – М., 1995. (Арх.-инф. бюл. Прил. к журн. "Ист. архив").

6. Див.: *Иванова Е.М.* Д.И. Багалей и Харьковский исторический архив // Профессор Д.И. Багалей. К 30-летней годовщине его ученопедагогической деятельности (1880–1910 гг.). – Х., 1912. – С.50–55;

Рубинский К.И. Значение Д.И. Багалея в истории библиотечного дела // Там само. – С.55–62.

7. *Багалій Д.* Харківська громадська бібліотека яко тип наукової і загально-просвітової обласної бібліотеки // Кн. вісн. – 1919. – № 2. – С.53. Помилково вказаний рік створення відділу рукописів і автографів – 1913 р. замість 1903 р. (скоріше за все це друкарська помилка).

8. Детальніше див.: *Лосієвський І.Я.* Пам'ятки писемності та друку у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка: до характеристики колекції // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В.Г. Короленка. – Зб. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. 2. – С.65–72; *Лосієвський І.Я., Шоломова С.Б.* Архівні фонди діячів науки і культури XX століття // Там само. – С.80–86; *Лосієвський І.Я.* Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка. Відділ рідкісних видань і рукописів // Арх. установи України: Довід. – К., 2000. – С.190–191.

І.Я. Лосієвський
В.Г. Биков

АВТОГРАФИ Д.І. БАГАЛІЯ У ФОНДАХ ХДНБ ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

До складу колекції книжкових автографів академіка Д.І. Багалія, яку створено у відділі рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В.Г. Короленка, увійшли 32 інскрипти. Ці багаліївські реліквії є свідченням постійних зв'язків Дмитра Івановича з Харківською громадською бібліотекою, пізніше – Бібліотекою ім. В.Г. Короленка.

За хронологією написання інскрипти охоплюють майже весь період наукової, педагогічної та громадської діяльності Д.І. Багалія (1883–1931 рр.), а за видами розподіляються на власницькі та дарчі, авторські.

Книги з *власницькими написами* Дмитра Івановича Багалія поряд із книгами з дарчими написами авторів Д.І. Багалію (а у фондах ХДНБК збереглися і такі) є джерелом майбутніх досліджень щодо реконструкції особистої бібліотеки видатного вченого, вивчення його наукових інтересів та контактів. Звичайно, таких книг чимало й у колекції ЦНБ Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, професором і ректором якого він був.

Власницькі написи Д.І.Багалія завжди нейтральні за виразом почуттів, досить лаконічні, наприклад: «*Из книг доцента Дм[итрия] Багалея*» – на обкладинці книги О.І. Соболевського «Очерки из истории русского языка» (Ч.1. – К., 1884). Цікаво, що цей напис перекреслено, на обкладинці – дарчий напис Д.І. Багалія ХГБ. Скоріше за все, Дмитро Іванович засвідчив у такий спосіб факт передачі книжки у власність Харківської громадської бібліотеки. Вказаний власницький інскрипт недатований, але згадане наукове звання – «доцент» (доцентом російської історії Харківського університету Д.І. Багалій став у 1883 р., а вже у 1887 р., після захисту докторської дисертації, – професором) дає підстави датувати наведений багаліївський автограф 1883-м або 1884 роком, коли вчений, згідно з новим університетським уставом, одержав наукове звання приват-доцента.

Слід зазначити, що книги з власницькими написами Д.І. Багалія, які виявлено у фондах ХДНБК та ЦНБ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, є матеріальними свідченнями його діяльності як фондоутворювача Харківської громадської та університетської бібліотек. Поряд з іншими видатними вченими Харкова Д.І. Багалій передав до фондів новоствореної бібліотеки (ХГБ) чимало видань, а також кілька рукописів з особистого зібрання. Цю благодійну діяльність Дмитра Івановича відображають друковані звіти ХГБ, публікації у місцевій пресі (одна з перших – у газеті «Харьковские губернские ведомости», 1890, № 864, 7 апр.).

Розглянемо особливості *дарчих написів* Д.І. Багалія, які розподіляються на адресовані окремим особам й адресовані різним інституціям, громадським організаціям тощо.

Д.І. Багалій дарував свої видання колегам, науковцям і педагогам, викладачам, адміністраторам Харківського університету, чиї особисті книжкові зібрання також певною мірою представлені нині у фондах ХДНБК. На відбитку з журналу «Киевская старина» (1883, № 2), де вміщено працю молодого вченого Д.І. Багалія «Удільний період та його значення», знаходимо напис: «*Михаилу Егорьевичу Халанс[кому] от уважающего авт[ора]*». М.Г. Халанський – відомий український фольклорист, літературознавець та мовознавець, вихованець (згодом професор) Харківського університету, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, товариш і ровесник Д.І. Багалія.

Із полемікою навколо концепції та окремих положень магістерської праці вченого пов'язана публікація Д.І. Багалія «Ответ

И. Линниченку на критическую оценку книги "История Северской земли до половины XIV столетия», яка побачила світ у 1884 р. Свої контраргументи автор вважав за необхідне довести до відома університетського начальства: на відбитку з «Записок Императорского Харьковского университета», де вміщено цю публікацію, зберігся дарчий напис: *«Его превосходительству Ивану Петровичу Щелкову от автора».* І.П. Щелков – професор і ректор Харківського університету(протягом 1884–1890 рр.), відомий український вчений-фізіолог, учитель І.І. Мечнікова і В.Я. Данилевського.

Незабаром вийшов укладений та відредагований Д.І. Багалієм документальний збірник "Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства..." (Х., 1886), один з примірників якого він також подарував представнику непрофільної для нього науки, першому у стінах Харківського університету професору геології, адміністратору; дарчий напис на обкладинці такий: "*Его превосходительству господину декану естест[венного] факульт[ета] Ив[ану] Ф[едоровичу] Леваковскому от автора.*»

Г.П. Данилевський, відомий письменник, знавець і дослідник слобожанської культурної старовини, одержав від Д.І. Багалія примірник його книжки «Заселение Харьковского края и общий ход его культурного развития до открытия университета» (Х., 1889) з лаконічним написом: «*Григорию Петровичу Данилевскому в знак уважения автор*».

Автографи Д.І. Багалія – дарчі написи Харківській громадській бібліотеці (бібліотеці ім. В.Г.Короленка) – з'являються вже на перших публікаціях дослідника-початківця, а останній напис зроблено ним менш ніж за рік до смерті. Найчастіше це дуже короткі, навіть із скороченнями недатовані інскрипти; автор як особистість мовби намагається уникнути читацької уваги, пропонуючи всім, хто зацікавився темою, спілкуватись з ним тільки у межах надрукованого історіографічного тексту, що забезпечуватиме чистоту сприйняття наведених у ньому історичних фактів, дослідницьких спостережень та висновків. Звичайно, лаконізм багаліївських написів подекуди міг мати й інші причині (брак часу тощо). Так чи інакше, переважна більшість вказаних інскриптів подібна до таких:

«*В Харьк[овскую] Общ[ественную]» библиотеку Д. Багалей*» (Багалей Д.И. Генеральная опись Малороссии. – [К., 1883]. – Отдел. отт. из журн. "Киев. старина", 1883, нояб.);

«*В Харьковскую Общ[ественную] библиотеку*» (Багалей Д.И. Займанщина в левобережной Украйне XVII и XVIII ст. – [К., 1883]. – Отдел. отт. из журн. "Киев. старина", 1883, дек.).

Аналогічні інскрипти знаходимо на примірниках книг і публікацій Д.І. Багалія 1885–1918 рр., переважно на відбитках статей і, в окремих випадках, на примірниках видань його фундаментальних праць та збірників, серед яких «Опыт истории Харьковского университета: По неизданным материалам» (Т.1. – Х., 1893–1898) и «Русская история» (Т.1. – М., 1914). Відзначимо, однак, що багаліївські автографи є на двох примірниках видання першого тому монографії «Опыт истории Харьковского университета...». Це різні за змістом написи, які свідчать про бажання автора забезпечити примірниками свого видання як основне, так і філіальне відділення бібліотеки; текст другого інскрипту такий: «*В филиальное отделение Харьк[овской] Общ[ественной] б[иблиоте]ки от автора*».

Закономірно, що характер дарчого напису помітно змінюється, коли автором передаються в дар його основні, найдорожчі для нього праці. Тут зникають скорочення, більшість таких інскриптів датовані, що зовсім нехарактерно для багаліївських написів на відбитках. Відчувається, що для історика передача свого головного твору до великої громадської книгозбірні, до широкого кола читачів – важливий момент, святкова подія. Але навіть такий «урочистий» інскрипт може бути зовсім лаконічним. Наприклад, на примірнику московського видання докторської дисертації Д.І. Багалія «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887) вчений написав: «*В Харьковскую Общественную библиотеку дар автора*».

Нижче наводимо приклади датованих інскриптів Д.І. Багалія:

«В Харьковскую Общественную библиотеку от автора, 1888 г. 14 мая» (на тит. арк. кн.: Багалей Д.И. Краткий исторический очерк торговли в Харьковском крае в XVII и XVIII в. – Х., 1888);

«*В Харьк[овскую] Общ[ественную] б[иблиоте]ку от автора. 1894 г. 2 [...] сентября*» (на тит. арк. кн.: Багалей Д.И. Исторические сюжеты в поэтической обработке. – Х., 1894);

«*В Харьковскую Общественную библиотеку от автора. 18 октября 189[6]* » (на тит. арк. кн.: Багалей Д.И. Украинская старина. – Х., 1896. – Т.1). У наявності й недатований авторський дарчий напис ХГБ на другому примірнику видання «Украинская старина» (Х., 1896).

Останні інскрипти вченого, де згадується стара назва ХДНБК, знаходимо на титулах багаліївських видань кінця 1910-х – початку 1920-х рр., серед них один із найголовніших наукових творів Д.І. Багалія «Історія Слобідської України» (Х., 1918) з написом українською мовою: «*В Громадську Книгозбірню від автора*». Варіант цього інскрипту є на титулі книжки Д.І. Багалія «Заселення південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку» (Х., 1920): *«В Харківську Громадську бібліотеку од автора 7.III.1920 року Харків»*. В інскрипті 1922 року, про який буде далі, вже присутня нова назва бібліотеки.

У 1922 р. у Харкові відзначалося 200-річчя з дня народження видатного українського філософа, поета, просвітителя Г.С. Сковороди. Свій внесок у святкування цього ювілею зробив і Дмитро Іванович, виступивши 24 грудня 1922 р. на урочистому засіданні у Соціальному музеї ім. Артема з доповіддю "Украинский странствующий философ Григорий Саввич Сковорода". Через кілька місяців ця доповідь вийшла у Харкові окремою брошурою. На обкладинці видання напис: *"В Харьковскую центральную общественную библиотеку от Д.И. Багалея"*.

Авторський дарчий напис на брошурі «Т.Г. Шевченко – поет пригноблених мас» (Х., 1931) є найпізнішим інскриптом Д.І. Багалія у фондах ХДНБК і особливо цінним з точки зору історії бібліотеки: «В Книгозбірню ім. Короленка од колишнього голови Правління. Автор. 20.III.1931». У цьому незвичайному інскрипті чується урочисте і сумне відлуння великого життєвого епосу: Дмитро Іванович підводив тоді підсумки свого життя, відданого історичній науці, студентам та рідному університетові, найбільшим в Україні бібліотекам (ХДНБК та Харківській університетській), Харкову і харків'янам. Вже давно були написані ним спогади, а пам'ять знов і знов повертала старого вченого до тих далеких років, коли все у його особистому і науковому житті тільки починалося, і до тієї зрілої вже пори, коли він, один з наймолодших професорів Харківського університету, очолив правління Громадської бібліотеки. Д.І. Багалій плідно працював на цій посаді з 1893-го до 1905-го р. і бібліотечні колеги Дмитра Івановича, високо оцінюючи наслідки його адміністративної, організаційної та просвітницької роботи, назвали цей період в історії бібліотеки багаліївським.

О.П.Щербініна
В.В.Сєдих

Д.І. БАГАЛІЙ ТА ХАРКІВСЬКА ГРОМАДСЬКА БІБЛІОТЕКА: КАТАЛОГОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Загальна історія ХДНБ ім. В.Г.Короленка ще не написана. Отже дослідження окремих періодів діяльності бібліотеки, особливо дореволюційного (1886–1917), різних напрямів роботи наближає час її створення. Серед маловідомого залишається організація та ведення бібліотечних каталогів Харківської громадської бібліотеки (ХГБ). Опублікована ще за радянських часів стаття з історії каталогів ХДНБ ім. В.Г.Короленка [1] не є задовільною з точки зору персоніфікації каталогізації, до того ж у ній фактографічний матеріал переважає узагальнюючий.

На щастя, наприкінці ХХ сторіччя зростає документний потік історичних публікацій. Воно й не дивно, бо, можливо, попереду проблем не менше, ніж "білих" плям позаду. Вийшли з небуття М.Ф. Сумцов, Б.О. Борович, український відділ ХГБ, Д.І. Багалій як бібліотекар, бібліограф тощо [2]. Т.М. Грищук опублікувала статтю про алфавітну каталогізацію [3].

Нами здійснено спробу проаналізувати розвиток каталогізації в ХГБ від моменту її фундації до 1917 р. та висвітлити внесок у цей процес академіка-історика Д.І. Багалія.

ХГБ досить швидко стала однією з найкращих публічних бібліотек Російської імперії. За 10 років існування її слава перетнула кордони країни. Отже, все в ній мало бути зразковим: фонди, бібліотечне обслуговування і перш за все каталоги, адже саме вони репрезентують будь-яку бібліотеку у власному мікросередовищі та іззовні. Між тим, за свідченням відомого громадського діяча, одного із засновників і першого голови Харківського товариства поширення грамотності М.П. Балліна, "... у Харківській громадській бібліотеці каталоги нічого не варті" [4]. У М.П. Балліна були особливі вимоги до каталогізації, він піддав суворій критиці й каталоги університетської бібліотеки. Щодо ХГБ, то він, мабуть, завчасно дійшов такого невтішного висновку, роблячи узагальнення на основі – першого друкованого систематичного каталогу 1886 р., який, дійсно, не задовольнив бібліотечну громадськість. Проте, видання 1887 р. було вже на порядок вищим за якістю.

У 1886–1917 рр. в ХГБ закладено потужний фундамент майбутньої системи каталогів і картотек. Результати аналізу друкованих бібліотечних каталогів, фрагментів, залишків рукописних та карткових свідчать про високий професійний рівень цих видань. Це стосується всіх каталогів без винятку – від генеральних до каталогів підсобних фондів структурних підрозділів. Їх номенклатура за різними ознаками (структурою, призначенням, ступенем охоплення фонду, формою) свідчить не про випадковість, а про детальний план, виконання якого забезпечувало повне, багатоаспектне розкриття великого за кількістю (165148 пр.) [5], різноманітного за змістом фонду.

Друковані систематичні каталоги (СК) повно (у межах певної галузі, але без дрібної деталізації) висвітлювали зміст фонду книгозбірні. Їх доповнювали СК підсобних фондів та філіалів. Одночасно готувались алфавітні карткові, генеральний, топографічний та каталоги підсобних фондів структурних підрозділів. Розпочалась робота над створенням каталогу статей із періодичних видань (зараз це систематична картотека статей). Було сформовано апарат управління бібліотечними каталогами (каталожна комісія). Не вистачало лише предметного каталогу, але зауважимо, що у вітчизняних бібліотеках такі каталоги не були поширеними. Однак і цей бар'єр здолала ХГБ, першою серед бібліотек радянських часів організувавши у 1920 р. предметний каталог [6].

Вражає фаховою майстерністю система друкованих СК. Саме система, а не сукупність, яка існувала до початку Першої світової війни. Каталоги будувались за єдиною стратегією і тактикою, отже доповнювали одне одного за змістом, мали спільну галузеву структуру, яка постійно вдосконалювалась, одноманітну методику складання бібліографічних записів, потужний допоміжний апарат (алфавітні покажчики).

Так, бібліографічний запис містив опис документа, його шифр (місце знаходження), такі примітки: "не видається додому", "за додатковий заклад". Сам бібліографічний опис укладався мовою видання (російською, українською чи іноземною). Серед іноземних видань переважали книги французькою мовою, були також видання англійською, польською та німецькою мовами. На окремо видані книги укладачі каталогів складали монографічні описи, на серійні та багатотомні видання – зведені. Приклад:

Артемовский Гулак П.П. Сочинения. Киев 88 г. 7600 [7] Батюшков К.Н. Сочинения Изд. А.Смирдина. 2 т. СпБ. 50 г.

Том I Прозаические статьи и стихотворения ... 32

Том II Стихотворения: Элегии, Послания, смесь... 33

Взагалі опис не викликав би нарікань, якби не його неповнота: відсутність найменування видавництва (друкарень), кількісної характеристики. Хоча слід зазначити, що такий обсяг елементів був поширений у друкованих СК.

Всередині галузевих відділів бібліографічні записи документів розташовувались за алфавітом, спочатку російською та українською мовами, далі – іноземними.

Як відомо, якість СК визначає перш за все його структура, тобто послідовність галузей знань, соціальної практики, взаємозв'язок між ними. Структура друкованих СК ХГБ була такою:

Відділ I Теологія. Богослов'я. Релігія. Філософія. Логіка. Психологія.

Відділ II Твори художньої літератури. Пам'ятки давньої літератури з мистецтва.

Відділ III Правництво. Політичні та соціальні науки. Політична економія.

Відділ IV Історія. Історія мистецтва. Історія мови та словесності.

Відділ V Географія. Карти. Етнографія.

Відділ VI Природознавство.

Відділ VII Маааатематика. Астрономія. Військові та морські науки.

Відділ VIII Медицина. Ветеринарія. Анатомія. Фізіологія. Військова медицина.

Відділ IX Сільське господарство та технологія. Промисловість.

Відділ X Навчальний.

Відділ XI Місцевий.

Відділ XII Земський та міський.

Відділ XIII Довідкові книги та суміш.

Відділ XIV Дитячі та народні книги.

Відділ XV Періодичні видання.

Ця структура, послідовність відділів є одним із варіантів класифікаційних схем, які застосовувались у вітчизняних бібліотеках. Їх аналіз міститься в монографії Є.І.Шамуріна (8).

До СК додавались алфавітні покажчики російських, іноземних авторів і книг, де не вказано ім'я автора (збірники, анонімні видання тощо). У кожному томі СК відображались нові надходження до

бібліотеки за період від попереднього видання каталогу до нового. Таким чином каталогізатори ХГБ намагались виконати одну з найголовніших вимог до каталогів – повноту і точність.

На наш погляд, 4-томний "Каталог Харьковской общественной библиотеки" (Х., 1898–1913) [9] є найкращим, особливо перші три томи. Він увібрав у себе весь попередній досвід систематичної каталогізації: логічна структура у послідовності – цикл соціально-гуманітарних , природничих та прикладних наук, комплексний XI Місцевий відділ і, насамкінець, відділи, що утворені за формальними ознаками (підручники, довідкові, періодичні видання), своєчасні зміни у наповненні та формулюванні деяких основних відділів (до IX, XIII було включено розділ "Бібліотекознавство. Бібліографознавство"), допоміжні алфавітні покажчики авторів та назв документів. Отже, СК розкривав фонд у галузевому та авторському аспектах. Слід зазначити, що укладачі СК застосували метод повторного відображення книг складного змісту. Загального застосування в СК вітчизняних бібліотек цей прийом набув значно пізніше.

Виділення на рівні основного ряду "Місцевого відділу" є також здобутком ХГБ. М.В.Здобнов, досліджуючи історію вітчизняної бібліографії, писав: "... місцевий відділ у каталогах ХГБ відзначається особливим багатством" [10]. Тут відбивались документи різних галузей знань, що стосуються Харківської губернії. Крім звичайних публікацій, у ньому відображались відомчі видання Харківської міської думи, губернської земської управи, численних товариств, адресні книги, харківські календарі тощо. Для краєзнавців це було безцінне джерело інформації. Випереджаючи події, зазначимо, що його ініціатором та першим укладачем був Д.І. Багалій. Відділ був досить насиченим за змістом, кожен том мав від 500 до 600 бібліографічних записів. Їх перегляд показує, що Д.І. Багалій був справжнім "літописцем" свого краю. Так, I том містить 14 бібліографічних записів його праць. З III тома у місцевому відділі почалося групування записів за топографічною ознакою: про губернію в цілому, про Харків, далі за повітами. Шкода, що в IV томі місцевий відділ значно збіднений, в ньому відображено тільки відомчу літературу, інша краєзнавча література розпорошена за галузевими ділянками.

На такому ж високопрофесійному рівні створені СК структурних підрозділів: СК музичного відділу (1903 р.), каталог книг європейською мовою (1905 р.), каталог видань українською мовою (1912 р.) та інші.

Серед них особливе значення має останній каталог (укладач П. Мокроус), який був першим і єдиним в Російській імперії бібліографічним посібником українською мовою [11]. Його характеристика міститься у деяких публікаціях [12]. Слід зазначити непересічну культурологічну значущість каталогу, існування якого продовжило нинішнє видання "Книги українською мовою у фондах ХДНБ ім. В.Г.Короленка (1798–1923)".

Отже, бібліотечна каталогізація у дореволюційний період розвивалась так само стрімко, як і інші напрямки роботи. Загальний розвиток бібліотеки був можливий лише за умов ефективного управління нею та за наявністю висококваліфікованих виконавців. Спеціальне дослідження відповідних джерел показало, що у становленні майбутньої системи каталогів значний внесок належить Д.І. Багалію. Він був постійним членом ХГБ, до того ж 12 років очолював правління цієї установи (1893–1906). Таким чином, у цей період Дмитро Іванович відповідав як за індивідуальні, так і за колективні рішення загальних і окремих виробничих питань, зокрема каталогізації. Доречно зазначити, що під час вирішення будь-яких проблем Д.І. Багалій виявляв знання тонкощів управління, неабиякі організаторські здібності керівника, повне розуміння суті самого об'єкта бібліотечних каталогів.

Про бібліотечно-бібліографічну діяльність Д.І. Багалія написано чимало[13] та, продовжуючи її вивчення, необхідно торкнутись каталогознавчого аспекту. Бібліографування і каталогізування не можна відірвати одне від одного, як стовбур від коріння. Зовсім не випадково О.П. Коршунов пропонував включити розділ "Бібліотечна каталогізація" в програму курсу загального бібліографознавства. Спільні підходи до наукової обробки документів, способів групування бібліографічних записів, побудови допоміжного апарату, форми існування вказують на те, що першим бібліографічним посібником був перший бібліотечний каталог. З іншого боку, бібліографування і каталогізування не є тотожними через відмінності у призначенні, змісті. Дмитро Іванович здобув професійні знання з каталогізації , займаючись бібліографуванням історичної літератури та джерел. Він мав досвід складання бібліографічних картотек, покажчиків, оглядів літератури. Отже, вчений був обізнаний із складанням бібліографічного опису, індексуванням. Д.І. Багалій як дослідник і викладач постійно працював у різних бібліотеках, архівах, знав складові частини довідково-бібліографічного апарату. Будучи членом правління ХГБ, а потім його головою, Дмитро Іванович

інтенсивно вивчав вітчизняну та зарубіжну літературу з бібліотечної справи, де завжди надавалось належної уваги питанням каталогізації. Немає сумнівів, що Д.І. Багалій не тільки усвідомлював значення бібліотечних каталогів, ДБА в цілому, але мав певний рівень практичних знань, навичок, умінь, які дозволяли йому брати безпосередню участь в організації каталогів і навіть керувати цією роботою. Звіти, протоколи загальних зборів бібліотеки свідчать про те, що він ніколи не нехтував пропозиціями щодо створення та вдосконалення ДБА. Наприклад, Д.І. Багалієм була підтримана ідея організації картотеки журнальних статей [14]. Розуміючи, що цей вид документів зовсім не розкритий у каталогах та враховуючи обмеженість ресурсів ХГБ, він погоджується на цю пропозицію, але за умови перерозподілу цієї роботи між бібліотеками країни. Тим самим він пропонував найбільш раціональний шлях утворення трудомісткої зведеної пошукової системи. Отже, Дмитро Іванович був обізнаний навіть з питанням організації зведених каталогів, які на той час набули поширення тільки в Західній Європі та США.

Д.І. Багалій сприяв організації всіх вищеназваних каталогів. Під його головуванням відбулось засідання правління бібліотеки, на якому було прийнято рішення про видання 4-томного систематичного каталогу. У перший том заплановано включити основний каталог (1890) та доповнення до нього (каталоги I–III розрядів), оскільки частково вони застаріли і тираж цих видань вже був розпроданий (понад I тис. пр.).

Зробимо припущення, що особливою гордістю Д.І. Багалія був каталог українських книг (1912). Дмитро Іванович, щирий патріот України, пропагував українську культуру, домагався відкриття шкіл з українською мовою навчання, а за молодих років був членом Київської громади. Як фахівець він з розумінням ставився до концепції історії України М.С. Грушевського, не поділяючи проте її радикалізму.

Саме Багалій залучав до укладання систематичних каталогів професорів харківських вищих навчальних закладів: М.Ф. Сумцова, Є.К. Редіна, Д.М. Овсянико-Куликівського, А.П. Грузинцева та інших. Ці особистості, маючі досвід бібліографування, блискуче й безкорисливо виконували доручене. Так, у друкованому систематичному каталозі 1890 р. відділ I укладав Д.М. Овсянико-Куликівський, відділ VII і XV А.П. Грузинцев. Отже, немає нічого дивного у високій якості друкованих систематичних каталогів.

Д.І. Багалій не тільки керував бібліотечною каталогізацією. Він і сам був професійним каталогізатором. На жаль, у документах, що ми

мали можливість дослідити, важко виявити факти його безпосреедньої участі в укладанні систематичних каталогів. По-перше, відсутні прізвища укладачів друкованих каталогів (Т.I–4), по-друге, переважно "мовчать" про те і звіти ХГБ. Однак встановлено, що особисто Д.І. Багалій є укладачем (від IV. "Історія ..." та "XI Місцевий") каталогів, які вийшли друком у 1880–1890 рр. Він розробив їх структуру та наповнив бібліографічними записами, в т.ч. численних власних праць. У відділі IV "Каталогу Харківської громадської бібліотеки" (Х., 1890 – 323 с.) Д.І. Багалій групує бібліографічні записи за такими підвідділами: IV. I. Історія: загальна та російська: Археологія. Історія мистецтва; IV. 2. Історія літератури світової та російської. У середині галузевих ділень записи книг розташовуються за алфавітом їх перших елементів двома рядами: російською мовою та іноземними. Ще складнішу внутрішню структуру має XI відділ: XI: I. Історія краю; 2. Земське і міське управління та господарство; XI. 3. Сільське господарство та промисли. XI. 4. Флора і фауна; 5. Стан освіти; XI. 6. Статистика XI. 7. Довідкові відомості.

Розуміючи, що наукові, довідкові, науково-популярні твори не здатні охопити всю палітру життя регіону, Дмитро Іванович запропонував залучити до місцевого відділу періодичні та відомчі видання. Невідомо, з яких причин, але в пізніших виданнях (наприклад, у Т.4 СК) місцевий відділ, як уже зазначалося, представлений тільки відомчою літературою. Можна припустити, що це сталося без відома Дмитра Івановича, який у цей час (1913 р.) з об'єктивних причин менше співпрацював з Бібліотекою. Про обсяг роботи, яку він виконав, красномовно свідчить те, що у названих відділах зафіксовано понад 1300 бібліографічних записів, у т.ч. монографічних і зведених.

Досвід керівної роботи та безпосередньо з бібліотечними каталогами Багалій сповна застосовував під час закладання підвалин Всенародної бібліотеки України та її структурних підрозділів. Він керував каталогізацією в бібліотеці Історико-філологічного відділу УАН. Можна стверджувати, що бібліотечно-бібліографічну діяльність, Дмитро Іванович припинив тільки разом з науковою та адміністративною.

Отже, Д.І. Багалій був не тільки вченим світового рівня. Його знань, хисту, здібностей, працездатності вистачало й на бібліотечну справу та бібліографію. Вперше публічно це відзначив К.І. Рубинський. Ми сподіваємося, що й наша робота буте не останьою в потоці про його плідне та багатогранне життя і творчість.

Література

1. Рудометова Н.С. З історії каталогів Харківської наукової бібліотеки ім.В.Г. Короленка /Н.С.Рудометова, Т.Я.Яновська // Бібліотекознавство і бібліогр. - 1985. – Вип. 25. – С.112–119.

2. Єрофеєва Г. Бібліотечна діяльність Миколи Сумцова // Бібл. вісн. – 1997. – № 3. – С.17–19; Сєдих В.В. Б.О. Борович – "невідомий" український бібліотекознавець // Історія бібліотечної справи в Україні: Матеріали міжвід. конф. / ХДНБ ім. В.Г. Короленка. – Х., 1994. – С.44–54; Євсікова Т.І. Минуле і сучасне відділу україніки // Історія ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. І – С.29–34; Сосновська Т., Красиков М. Джерело національної бібліографії // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 6. – С.8–11; Щербініна О.П. Д.І. Багалій як будівничий Харківських бібліотек та бібліограф-краєзнавець // Зб. наук. пр.: Іст. науки /ХДПУ.–Х., 1998.–С.72–79. – (Наук. вісн. ХДПУ, Вип. І); Щербініна О.П. Науково-педагогічна діяльність Д.І. Багалія та бібліотечна справа // Багаліївські читання в НУА; Прогр. матеріали / ХГУ "НУА". – Х., 1999 – С.107–109; Ярошик В., Сосновська Т. Дмитро Багалій і Харківська громадська бібліотека: (До 110-річчя ХДНБ ім. В.Г. Короленка) // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С.16–18.

3. Грищук Т.М. З історії розвитку алфавітних каталогів // Історія ХДНБ ім. В.Г. Короленка: Зб. наук. ст. – Х., 1996. – Вип. 1. – С.23–29.

4. Баренбаум И.Е. Социалист и кооператор: [Н.П. Баллин] // Баренбаум И.Е. Штурманы грядущей бури. – М., 1987. – С.175.

5. Двадцатилетие Харьковской общественной библиотеки: (1886–1911). – Х., 1913. – 46 с.

6. Сєдих В.В. Б.О. Борович–“невідомий” український бібліотекознавець //Див. №2. – С.44 – 54.

7. Шифр, місце зберігання.

8. Шамурин Е.И. Очерки по истории библиотечно-библиографической классификации. Т.2. – М., 1959. – С. 380–384.

9. Каталог Харьковской общественной библиотеки: Т.I–4. – Х., 1898–1913.

Т.I. – 1898. – 537 с.

Т.2. – 1901. – 581 с.

Т.3. – 1908. – 616 с.

Т.4. – 1913. – 763 с.

10. Здобнов Н.В. История русской библиографии. От древнего периода до начала 20-го века. – М., Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1947. – Т.2. – С.154.

11. Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки. – Т.І. Укр. відділ ім. Т. Шевченка. – Х., 1912.

12. Сєдих В.В. До виходу друкованого каталогу "Книги українською мовою у фондах ХДНБ ім. В.Г.Короленка" (Х., 1995–1997) // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ 8 жовт. 1998 р. – Х., 1998. – С.49–52; Сосновська Т., Красиков М. Джерело національної бібліографії. – Там само. – С.8–11.

13. Щербініна О.П. Д.І. Багалій як будівничий Харківських бібліотек та бібліограф – краєзнавець //Див. №2. – С.72 – 79; Ярошик В., Сосновська Т. Дмитро Багалій і Харківська громадська бібліотека //Там само. – С.16 – 18.

14. Отчет Харьковской общественной библиотеки за четырнадцатый год. – Х., 1900. – 70 с.

15. Рубинский К.И. Значение Д.И. Багалея в истории библиотечного дела // Професор Д.И. Багалей: к тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880–1910 гг.). – Х., 1912. – С.55–62.

Н.М. Березюк

Д.И. БАГАЛЕЙ И БИБЛИОТЕКА ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА: ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ УЧЕНОГО

«50 лет на страже культуры». Этими словами очень емко выразил Д.И. Багалей смысл своей многолетеней научной и общественной деятельности. Поставленная им перед публичными библиотеками задача сто лет тому назад близка и понятна нам сегодня. «Библиотека должна стремиться к возможно более широкому удовлетворению книжных потребностей всего харьковского общества; она должна расширять как свое образовательное, так и научное значение... не должна брать на себя роль ментора, но должна придерживаться какого-либо общественного направления, так как при выработке определенного мировоззрения, важно иметь понятие обо всех остальных. Свободы мнений и духа терпимости должна держаться она при расширении научных отделов».

Этот тезис историка чрезвычайно актуален, является одним из концептуальных положений деятельности научных библиотек, выраженным в их стремлении к толерантности. С именем Д.И. Багалея связана страница наиболее благотворного периода истории библиотеки Харьковского университета конца XIX – первого десятилетия XX в. Еще в конце 80-х гг. XIX в. он был одним из инициаторов строительства самостоятельного, специально приспособленного здания для библиотеки и сделал личный взнос в сумме 15 тыс. руб. на его строительство. По рекомендации проф. Д.И. Багалея в 1894 г. на должность помощника библиотекаря был принят его бывший студент К.И. Рубинский. В 1895 г. вторым помощником библиотекаря стал Д.П. Миллер – еще один воспитанник историко-филологического факультета, ставший соавтором ряда фундаментальных работ Д.И. Багалея.

В 1900 г. в связи с выходом на пенсию библиотекаря Я.О. Балясного Дмитрий Иванович поддержал в совете университета кандидатуру Константина Ивановича Рубинского на должность библиотекаря Харьковского императорского университета. Багалей увидел в нем не только человека, любящего книгу и библиотеку, но и будущего ученого-библиотековеда. Выдающийся историк не ошибся. К.И. Рубинский, отдавший любимой библиотеке около 40 лет своей жизни, стал одним из первых отечественных библиотековедов, обратившихся к библиотековедению как к науке. По рекомендации Д.И. Багалея как члена Совета Рубинский в связи с окончанием строительства нового здания библиотеки командируется для изучения опыта крупнейших отечественных и зарубежных библиотек (1902, 1905 гг.). По возвращении из командировки он вместе с Дмитрием Ивановичем обсуждает план размещения фонда, организацию работы библиотеки в новых условиях. Поддержка Д.И. Багалея, его авторитет были крайне необходимы К.И. Рубинскому в тот период.

Д.И. Багалей привлекает Рубинского к участию в подготовке юбилейных изданий, посвященных 100-летию университета. В реализации задуманного историком проекта, раскрывающего историю университета за первые сто лет его деятельности, особое значение имели фонды университетской библиотеки и непосредственная помощь Рубинского. По поручению Д.И. Багалея он пишет исторический очерк «Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования 1805–1905», изданный в 1907 г. Этот очерк – единственная работа, в которой воссоздана история библиотеки этого периода.

В 1906 году Д.И. Багалея избирают ректором Харьковского университета. С Дмитрием Ивановичем, как напишет позже Рубинский, связано начало новой эпохи в истории университетской библиотеки. Ученый понимал, что она не играет должной роли в жизни Харькова и университета. Вместе с К.И. Рубинским он ищет пути совершенствования работы библиотеки. Д.И. Багалей, имевший к тому времени большой опыт управления Общественной библиотекой в качестве председателя ее правления (1893–1905 гг.), смотрел на проблемы университетской библиотеки уже другими глазами. Одним из недостатков он считал несогласованность ее деятельности с Советом. После принятия Устава 1835 г. библиотекарь уже не избирался из числа профессоров, был чиновником и не входил в Совет. Совет лишь изредка узнавал о нуждах библиотеки и приходил ей на помощь, создавая эпизодические комиссии. Профессорами историко-филологического факультета была подготовлена и передана в Совет записка, в которой предлагалось создать постоянно действующую библиотечную комиссию. Такая комиссия решением Совета была создана. В нее вошли профессора, любящие библиотеку (Ю.И. Морозов, М.Г. Халанский, Н.И. Куплевский, П.Н. Барабашов, А.П. Кадлубовский, Д.М. Синцов, А.А. Альбицкий и др.), а также библиотекарь К.И. Рубинский. «С ее созданием был перекинут мост между Советом и библиотекою, она перестала быть падчерицею, на которую сыпались только упреки, – писал К.И. Рубинский, – сразу увеличились заботы о ней». Значение коллективного мнения ученых в вопросе организации работы библиотеки в тот период трудно переоценить. Сохранившиеся в архиве библиотеки протоколы заседаний поражают широтой интересов ее членов, активностью обсуждения самых разнообразных вопросов жизнедеятельности библиотеки. После создания комиссии прослеживается неизменное повышение роли библиотекаря, расширение полномочий Рубинского, к мнению которого члены комиссии относились с глубоким уважением. Сохранилось 72 протокола комиссий, круг рассматриваемых вопросов и сегодня вызывает восхищение (о штатах, о доплате за знание иностранных языков, о печатании каталогов дарственных библиотек, о выделении средств на приобретение «Записок...» университета для книгообмена из средств факультетов, об издании бюллетеня новых книг и др.). Ни одно дело, касающееся библиотеки, ректор Д.И. Багалей не решал без предварительного заключения комиссии. Он ежегодно включал нужды библиотеки в смету специальных средств. Д.И. Багалей

настоял на увеличении числа штатных помощников библиотекаря, дополнительного вознаграждения работникам по вольному найму для завершения работы по составлению систематического каталога. В 1909 г. каталог был предоставлен читателям.

Библиотечная комиссия поставила перед Советом важный не только для университета, но и для всех академических библиотек вопрос о необходимости специальной подготовки сотрудников библиотек. В 1908 г. К.И. Рубинский выступил на заседании Общества библиотековедения с докладом «Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас» (С.-Петербург). По предложению Харьковского университета вопрос этот был вынесен Обществом на рассмотрение Академии наук и направлен в комиссию по разработке нового устава университетов. Решение вопроса о специальной подготовке Общество библиотековедения видело в открытии кафедр в русских университетах, в т.ч. в Харьковском, выступившем инициатором постановки вопроса, учитывая то, что в Общественной библиотеке уже существовал отдел библиотековедения.

Благодаря поддержке Д.И. Багалея вакантные должности в университетской библиотеке стали замещаться по конкурсу. Впервые в ее штате появились сотрудники-женщины. По словам К.И. Рубинского, «Продуктивность работы лиц женского пола не меньше, чем продуктивность работы мужчин, нет основания закрывать им доступ к штатным должностям в библиотеке». Предвидел библиотекарь, что библиотечная профессия станет женской!

В 1909 г., благодаря поддержке ректора, К.И. Рубинскому была предоставлена уникальная для библиотекаря возможность выступить в университете с публичной лекцией «Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения», принесшей ему известность среди научной и библиотечной общественности. Как считают исследователи-библиотековеды, даже если бы Рубинский больше ничего не написал, его следовало бы считать основоположником библиотековедческой науки в Украине. Эта лекция, знание состояния библиотечной работы в России и за рубежом вывели провинциального библиотекаря на трибуну I Всероссийского съезда по библиотечному делу. В архиве библиотеки сохранился командировочный билет К.И. Рубинского на съезд, подписанный Д.И.Багалеем. Ректор тепло приветствовал и поздравлял Рубинского в своем кабинете после его возвращения.

Библиотековеда К.И. Рубинского можно с уверенностью причислить к плеяде талантливых учеников Д.И. Багалея. По воспоминаниям Антонины Константиновны, дочери Константина Ивановича, не так давно ушедшей из жизни, ее отца и Дмитрия Ивановича связывали теплые дружеские отношения, Д.И. Багалей часто приходил отцу на помощь.

22 января 1911 г. Д.И. Багалей, избранный членом Государственного Совета, перед отъездом в Киев прощался с коллективом университета. Прощальный обход всех кафедр и служб он завершил в дорогой сердцу библиотеке. Дмитрий Иванович поблагодарил всех служащих за их труд, лично пожал руку каждому.

Нам не известно, что говорил К.И. Рубинский, прощаясь со своим учителем и другом. Но он многое сказал в 1910 г. в своем докладе на заседании Историко-филологического общества, посвященном 30-летию учено-педагогической деятельности Д.И. Багалея. Опубликованный в юбилейном сборнике, изданный отдельным оттиском, этот доклад стал первой самостоятельной научной историко-библиотековедческой работой, осветившей вклад историка в библиотечное дело. Завершающая фраза этой работы, которую в связи со 150-летием выдающегося украинского историка нельзя не рассматривать как дальновидность библиотековеда, определяет место и роль ученого в становлении и развитии библиотековедения.

«... если библиотечное дело будет поставлено в России на надлежащую высоту, если библиотековедение станет предметом изучения в университетах, то мы будем обязаны этим в значительной мере глубоковерному пониманию высокого значения библиотек в жизни общества Д.И. Багалеем и профессорами – его сотрудниками».

Л.В. Домбровська

ТВОРИ Д. І. БАГАЛІЯ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського), яка була створена на базі фондів Центральної освітянської бібліотеки Міністерства

освіти і науки України та Наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України (постанова Кабінету Міністрів України № 2018 від 30.10.1999 р.), в історії яких відобразився столітній розвиток педагогічних бібліотек України, має універсальний фонд (близько 600 тисяч одиниць зберігання), 50% видань якого – фахові документи. Хронологічні межі фонду – XVIII – XX ст. ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського – науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційний центр мережі освітянських бібліотек України. Вона є науково-методичним та бібліотечно-інформаційним центром мережі освітянських бібліотек АПН та МОН України.

У фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського зберігаються цінні раритетні видання ІІ пол. XIX – поч. XX ст., які дістались у спадок із фондів бібліотеки Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869 – 1919), бібліотек земств, округів Харківської губернії. Серед унікальних видань – література з різних галузей знань (педагогіки, психології, народної освіти тощо), підручники, каталоги, бібліографічні видання, довідники. На титульних аркушах більшості книжок і періодичних видань, які збереглися до нашого часу, знаходимо печатки: „Харьк. о-во распространения в народе грамотности”, „Справочно-педагогическое бюро Х. О. Г. (Харьк. о-ва грамотности)”, „Харьк. центр. б-ка по вопросам народного образования”.

Історія Наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України, фонд якої став підґрунтям ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, певною мірою пов’язана з ім’ям видатного вченого-історика, громадського діяча, педагога Д.І. Багалія (1857–1932 рр.).

Просвітитель і організатор, Д. І. Багалій завжди залишався, за його власними словами, на сторожі української історії, культури [5]. Займаючи посаду ректора Харківського університету, він був членом Харківського історико-філологічного товариства, одним із організаторів Харківського товариства грамотності, історичного архіву, етнографічного та художнього музею в Харкові, харківським міським головою. Д. І. Багалій – фундатор Харківської громадської бібліотеки (нині Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка), яку було відкрито у 1886 р. [6], та Національної бібліотеки Української держави (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), заснованої в 1918 р. у Києві [11]. У 1918 р. разом із В.І. Вернадським і А.Ю. Кримським Д.І. Багалій очолив роботу зі створення Української академії наук [10].

Чимало сил Д.І. Багалій віддав організації бібліотечної справи в Україні. Необхідно відзначити, що істотною заслугою вченого-історика є те, що він поряд з іншими представниками прогресивної громадськості у II пол. XIX ст. взявся за справу освіти та пробудження громадської свідомості різних верств населення держави через книгу, надаючи в цьому великого значення бібліотекам як просвітницьким, педагогічним та науковим установам. Досліджуючи внесок Д.І. Багалія у бібліотечну справу, О.П. Щербініна зазначає, що вченого без перебільшення можна вважати одним із фундаторів бібліотечної мережі м. Харкова кінця XIX – поч. XX ст. [31]. Д.І. Багалій брав активну участь у формуванні Харківської громадської бібліотеки (ХГБ). У 1889 р. Дмитра Івановича було обрано членом правління ХГБ, а з 1893 по 1906 рр. Багалій був його головою [6]. Під час його керування Бібліотеці надали нове приміщення, майже вдвічі збільшили книжковий фонд, було відкрито абонемент для незаможних читачів, а також створено два філіали в робочих передмістях [3; 4]. Визначаючи вагому роль бібліотеки у розвитку суспільства та просвіти народу, Д.І. Багалій у своїх статтях “О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки” [2], “Речь при открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки” [3], які теж є у фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, підкреслював необхідність демократичного устрою бібліотеки, зазначав, що їй належить підвищувати як загальноосвітнє, так і наукове значення, а також своїм завданням вважати задоволення духовних потреб різних верств населення. Ці думки, які висловив Д.І. Багалій у кінці XIX ст., є основоположними і для сучасних бібліотек України.

За допомогою Д.І. Багалія у ХГБ було відкрито перший і єдиний у Російській імперії український відділ ім. Т.Г. Шевченка [7].

Творча і громадська діяльність Д.І. Багалія була тісно пов’язана з Харківським товариством поширення в народі грамотності (ХТГ), яке наприкінці XIX – початку XX ст. відіграло важливу роль у просвітництві народу України. Члени ХТГ найбільшу увагу приділяли поширенню грамотності серед різних верств населення, відкриттю шкільних, громадських, учительських бібліотек, комплектуванню їх фондів, наданню допомоги з питань освіти [26]. Д.І. Багалій був членом правління Товариства. Разом із такими його діячами як В.Я. Данилевський, С.Ф. Русова, П.Т. Степанов та іншими вчений брав участь у заснуванні бібліотек-читалень, сільських бібліотек, Народного будинку, у відкритті недільних шкіл, виданні книжок для народу на Харківщині.

ХТГ видало “Народну енциклопедію наукових і прикладних знань” (1910–1912. – Т.: I–XIV), яка займає чільне місце у фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. У підготовці VIII тому (історичного), який побачив світ у 1912 р., брали участь Д.І. Багалій, Н.Д. Багалій, О.Д. Багалій, В.О. Барвінський та Д.П. Міллер [15]. Директор ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського П.І. Рогова у своєму дисертаційному дослідженні “Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.)”, розкриваючи маловідомі сторінки історії педагогічних бібліотек України, проаналізувала зокрема праці Д.І. Багалія та зробила висновок, що „від перших місяців діяльності ХТГ при його правлінні почав збиратися спеціальний книжковий фонд із питань педагогіки, освіти як Росії, так і зарубіжних країн, фахових періодичних видань, звітів освітніх установ, каталогів книжкових складів, довідкової літератури про народні училища тощо, необхідний для роботи членів товариства. Надалі понад 200 книг (за нашими підрахунками) ввійшли до першого “Каталога библиотеки при Правлении Харьковского общества распространения в народе грамотности” (1898). Це дає підстави для висновку, що спеціальну бібліотеку для обслуговування фахових потреб освітян було започатковано у 1869 році при правлінні ХТГ як зібрання педагогічної літератури. У 90-х рр. XIX ст. розпочав свою діяльність довідково-педагогічний комітет ХТГ, який очолив І.П. Білоконський (1859–1939 рр.). До структури даного комітету було переведено вищеозначену бібліотеку, в якій зосереджувалась література з фахових питань” [26]. Як зазначає П.І. Рогова, з часом ця бібліотека отримала назву «довідково-педагогічна» [24] і була першою спеціальною педагогічною бібліотекою поза навчальним закладом, заснованою на українських землях у II пол. XIX ст. [25]. Цей вагомий історичний факт відображений в “Истории города Харкова за 250 лет его существования” [1; 24] – фундаментальній праці, написаній Д.І. Багалієм та його учнем Д.П. Міллером.

З 1892 р. Д.І. Багалій очолив Видавничий комітет ХТГ і був його незмінним головою 12 років, про що свідчать документи з фонду ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського: видання 1895 року „Комитет по изданию книг для народа при Харьковском обществе грамотности (1891 – 1895 гг.)” [13], стаття І. П. Білоконського про діяльність ХТГ „35-летие Харьковского общества грамотности” [29] та “Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности” [12].

В “Автобіографії” Д.І. Багалій згадує про свою культурно-громадську діяльність у Видавничому комітеті ХТГ. На загальних зборах Товариства 29 квітня 1901 року вчений звітував про десятирічну працю Видавничого комітету. У його доповіді зазначалося: “ … за десять років ми надрукували більш як мільйон дешевих і корисних книжок „для народа”, і завоювали для них книжковий ринок, поширивши більш як 800000 брошур” [8].

Завдяки організаційному талантові Д.І. Багалія діяльність Комітету, який видавав книжки для народу, відіграла велику роль у комплектуванні книжкових фондів сотень народних і шкільних бібліотек художніми і науково-популярними виданнями, які охоплюють такі галузі знань: історію всесвітню, українську та російську, народну промисловість, географію, педагогіку, медицину, етнографію тощо. І.П. Білоконський у своїй статті “35-летие Харьковского общества грамотности” подає важливий історичний факт про діяльність Видавничого комітету: у 1901 році, відзначаючи десятирічний ювілей, Видавничий комітет вирішив звернутися до особливого відділу Вченого комітету Міністерства народної освіти з проханням одержати дозвіл на комплектування бібліотек-читалень, шкільних і народних бібліотек виданнями ХТГ та комітету за правилами, якими керувалися публічні бібліотеки. Також він просив дозволу на видання українською мовою книжок не тільки белетристичного, а й наукового змісту [30]. На жаль, це клопотання не мало результату. Д.І. Багалій у своїй промові на загальних зборах ХТГ 29 квітня 1901 р. гостро засудив цензуру, яка не дозволяла поповнювати фонд шкільних бібліотек і читалень книжками українською мовою [9].

У 1902 р. місцеве керівництво дозволило відкрити при Видавничому комітеті ХТГ спеціальну „малоросійську” комісію для розгляду рукописів українською мовою. Про існування “малоросійської” комісії дізнаємося з „Отчета о деятельности издательского комитета Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1902 г.” [21], історичного документу, який зберігається у фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського.

У фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського зберігаються також і звіти про діяльність Видавничого комітету ХТГ з 1893 по 1914 роки, які були зібрані членами ХТГ і передані до довідково-педагогічної бібліотеки Товариства, про що свідчать печатки на обкладинці видань („Харьк. о-во распространения в народе грамотности”). В результаті

аналізу видавничої діяльності ХТГ виявилося, що, незважаючи на всі перешкоди, Видавничим комітетом за участю Д.І. Багалія було опубліковано окремі твори Г.С. Сковороди [16], О.Я. Кониського [17], І.С. Нечуя-Левицького, Б.Д. Грінченка [22], вибрані вірші з „Кобзаря" Т.Г. Шевченка [19]. Також за пропозицєю Д. І. Багалія до ювілеїв було видано твори В.А. Жуковського, О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя [18; 20]. Твори Марка Вовчка та "Исторические думы" М. Косача, які готувала до видання "малоросійська" комісія, цензура не пропустила [23].

Д.І. Багалій зробив вагомий внесок у розвиток історичної науки. Його наукова діяльність була пов'язана переважно з дослідженням історії України ІІ пол. XVII – XIX ст. Д.І. Багалій – автор близько 500 наукових досліджень, навчальних та популярних праць з історії Лівобережної, Слобідської та Південної України XV – XVIII ст., з історії української культури, історіографії, археології, історичної географії, джерелознавства та суспільно-політичної думки [14]. У фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського зберігаються праці, видані за життя вченого: „Історія Слобідської України" (1918), „История города Харькова за 250 лет его существования" (написана спільно з Д.П. Міллером (Т.1.– 1905)), „Опыт истории Харьковского Университета" (1904), „Нарис української історіографії" (1925), „Очерки из русской истории. Статьи по истории просвещения" (Т.1. – 1911).

„Історія Слобідської України" – один із вагомих творів у науковому доробку Д.І. Багалія, підсумок його багаторічних розвідок з історії Слобожанщини від її заселення до початку ХХ ст. Праця написана українською мовою, грунтується на достовірному матеріалі. Це одна з перших в українській історіографії книжок, що відігравала роль підручника позашкільної освіти й самоосвіти для масового читача. "Історія Слобідської України" вийшла друком у кооперативному видавництві "Союз" (1918) в серії "Культурно-історична бібліотека" (за редакцією Д.І. Багалія). На титульному аркуші цього видання, що нині зберігається у книгосховищі ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, стоїть печатка: "Справочно-педагогическое бюро Х.О.Г.".

Двотомна монографія Д.І. Багалія „Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)" присвячена 100-річчю першого на Наддніпрянській Україні університету, в якому історик викладав протягом усього життя. У ній на багатому документальному матеріалі подано історію заснування й розвитку Харківського університету з 1802 до 1835 року, всебічно охарактеризовано організаційну,

освітню, наукову та виховну діяльність навчального закладу, професорсько-викладацький корпус і студентство, показано роль університету у розвитку Харкова, зв'язки університетських діячів із громадкістю міста, висвітлено процес розвитку початкової та середньої освіти у Харківському навчальному окрузі.

Під час свого ректорства (з 1906 по 1911 рр.) вчений-історик багато уваги приділяв бібліотеці Харківського університету. О.П. Щербініна, розкриваючи маловідомі сторінки життя і творчості Д.І. Багалія, пов'язані з бібліотечним будівництвом, зазначає, що під його керівництвом бібліотека університету набула свого розвитку [32].

Отже у своїх наукових працях видатний педагог надавав дуже велике значення дослідженню всього комплексу проблем, пов'язаних з розвитком освіти в Україні.

Перевидання вибраних наукових праць Д.І. Багалія у вигляді окремих збірників розпочалося ще за його життя. Деякі з творів історика, які побачили світ у 90-х роках XX ст., зберігаються у фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, зокрема „Історія Слобідської України" (1990 р., передмова В.В. Кравченка), що вийшла в серії „Пам'ятки історичної думки України" у видавництві „Основа" при Харківському державному університеті, та монографія «Український мандрований філософ Г.С. Сковорода» (1992), яка вийшла друком у київському видавництві «Орій».

ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського має у своїх фондах також три томи шеститомного видання вибраних праць Д.І. Багалія, які підготувала до друку Харківська філія Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С. Грушевського. Новий варіант публікацій творів вченого організаційно й фінансово підтримується Харківським гуманітарним інститутом „Народна українська академія", зокрема доктором історичних наук В.І. Астаховою. Перший із них (1999 р.) складається з "Автобіографії", матеріалів святкування ювілеїв Д.І. Багалія та бібліографії. Другий том (2001 р.) містить історіографічні роботи. Третій том (2004 р.) присвячено дослідженням з історії Харківського університету.

У фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського є видання про життя, наукову та громадську діяльність Д.І. Багалія, а саме: монографія В.В. Кравченка „Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность" (1990), „Збірник наукових праць: історичні науки" (1998) ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, присвячений 140-річчю від дня народження

академіка Д.І. Багалія. Також фонд бібліотеки містить численні публікації про життя та творчість історика у Вісниках ХНУ ім. В.Н. Каразіна та наукових збірниках ХДПУ ім. Г.С. Сковороди, наприклад: Н.П. Олешко „В.О. Барвінський і Д.П. Міллер про наукову та громадську діяльність Д.І. Багалія", Т.Г. Павлова „До питання про написання „Истории города Харькова за 250 лет его существования", О.М. Богданишина „Д.І. Багалій та вища школа на Україні" тощо. Завдяки тому, що ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського отримує обов'язковий примірник літератури з видавництв України, до її фонду надійшли збірники наукових праць, виданих за підсумками Багаліївських читань у Народній українській академії, а саме: "Багаліївські читання в НУА: Прогр. і матеріали II Багаліївських читань" (1999); "Багаліївські читання в НУА: Прогр. і матеріали VI Багаліївських читань» (2004).

У 2005 р. науковцями лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України (АПН України) був видан посібник "Українська педагогіка в персоналіях" (у 2 кн.) за редакцією академіка АПН України О.В. Сухомлинської для студентів вищих навчальних закладів. Перша книга посібника містить нарис Т.О. Самоплавської про життєвий і творчий шлях Д.І. Багалія, його внесок у розвиток історичної науки, освіти і культури [28].

Отже наукова творчість академіка Д.І. Багалія у фонді ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського представлена досить широко. Аналізуючи фундаментальні праці видатного вченого та історичні документи про його діяльність, віддаємо належне йому як педагогові, дослідникові української історії та культури. Д.І. Багалій зробив значний внесок у справу народної освіти кінця XIX – початку XX ст. Багатогранна наукова та громадська діяльність неперевершеного знавця історії Слобожанщини викликає інтерес широких кіл громадськості до сьогодні, як і його праці, які не втратили свого значення для розвитку вітчизняної історії, культури та освіти.

У ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського досліджується повнота надходження безоплатного обов'язкового примірника як бази для створення якомога повнішого репертуару праць визначних діячів України, зокрема Д.І. Багалія. Було проведено спостереження і дослідження, що визначили читацький попит на праці Д.І. Багалія та літературу про нього, яка є у фонді Бібліотеки. Проведене дослідження дало змогу зробити такий висновок: основну частину користувачів прижиттєвих праць Д.І. Багалія становлять наукові працівники та аспіранти Інституту

педагогіки АПН України: визначні вчені, директори УНДІПу (С.Х. Чавдаров, М.М. Грищенко), наукові співробітники (П.К. Волинський, О.Р. Мазуркевич, М.М. Лисенко, Т.О. Самоплавська та ін). Також користувачами цих видань є студенти педагогічних вузів та інших навчальних закладів, бібліотекарі столиці, хоча кількість запитів на наукові праці Д.І. Багалія сьогодні невелика. Тому у подальшому важливим напрямком діяльності ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського її працівники вважають систематичне інформування користувачів про наявність у бібліотеці праць видатних діячів освіти і культури.

Спадщина видатних науковців України є важливим джерелом для дослідників вітчизняної історіографії та історичної науки. Д.І. Багалій як видатний український історик, педагог, архівознавець, громадський діяч залишив цінний спадок для нас і майбутніх поколінь.

Література

1. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Ист. моногр.: В 2 т. – Т.2. – Х., 1912. – С. 747–779.
2. Багалей Д.И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки // Очерки из русской истории. Т.1. Статьи по истории просвещения. – Х., 1911. – С.479–492.
3. Багалей Д.И. Речь на открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки // Очерки из русской истории. Т. 1. Статьи по истории просвещения. – Х., 1911. – С.493–507.
4. Багалей Д.И. Речь на открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки // Очерки из русской истории. Т. 1. Статьи по истории просвещения. – Х., 1911. – С. 530–532.
5. Багалій Д.І. Автобіографія. П’ятдесят літ на сторожі української культури // Вибрані праці: У 6 т. – Т. 1. – Х., 1999. – С. 59.
6. Там само. – С.175–176.
7. Там само. – С. 178.
8. Там само. – С.180.
9. Там само. – 180–181.
10. Там само. – С.209.
11. Енциклопедія історії України. – Т.1. – К., 2003. – С.261.

12. Исторический обзор деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности. 1869–1909 / Сост. А. Дидрихсон. – М., 1911. – С. 175–188.

13. Комитет по изданию книг для народа при Харьковском обществе грамотности (1891–1895) гг.). – Х., 1895. – С.1.

14. Кравченко В.В. Передмова. Д.І. Багалій в світлі й тіні своєї "Автобіографії" // Багалій Д.І. Вибрані праці: У 6 т. – Т. 1. – Х., 1999. – С. 9.

15. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Т.VIII. Исторический. Полутом 2. Русская история. – М., 1912. – 412 с.

16. Отчет о деятельности издательского комитета Харьковского общества распространения в народе грамотности за 1897 год. – Х., 1898. – С.6.

17. Отчет о деятельности… за 1899 год. – Х., 1901. – С. 3.

18. Там само. – С.4.

19. Отчет о деятельности… за 1901 год. – Х., 1903. – С. 8.

20. Отчет о деятельности… за 1902 год. – Х., 1904. – С. 4–6.

21. Там само. – С.5.

22. Там само. – С.6.

23. Отчет о деятельности… за 1903 год. – Х., 1905. – С.5.

24. Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.): Дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.08. / НБУ ім. В.І. Вернадського. – К., 2004. – С. 16.

25. Там само. – С.17.

26. Там само. – С. 77–78.

27. Там само. – С. 161.

28. Самоплавська Т.О. Багалій Дмитро Іванович // Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1.: Навч. посібник / За ред. О.В.Сухомлинської. – К., 2005. – С. 601–612.

29. 35-летие Харьковского общества грамотности. – Б. г. – С. 86.

30. Там само. – С. 88.

31. Щербініна О.П. Д.І Багалій як будівничий харківських бібліотек та бібліограф-краєзнавець // Збірник наукових праць: історичні науки. – Науковий вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Вип.1. – Х., 1998. – С. 73.

32. Там само. – С.76–77.

О.Ю. Багалій

ДОЛЯ БІБЛІОТЕКИ Д.І. БАГАЛІЯ

Інтерес до збирання книг проявився у Дмитра Івановича Багалія за часів навчання в гімназії. Вірогідно, що спочатку то було наслідуванням своїх вчителів і керівників у вивченні українського і російського джерелознавства В. Антоновича та В. Іконнікова, котрі мали власні книгозбірні, до того ж кожна у своїй царині була, за словами самого Д.І. Багалія, "найповнішою на всенькій Україні" (див.: Д.І. Багалій "Автобіографія"). Та відтоді як Дмитро Іванович розпочав наукову та викладацьку діяльність, він старанно поповнював, збагачував свою бібліотеку книгами переважно з української та російської історії. Отже на той час, коли Д.І. Багалій викладав у Харківському університеті, він вже мав свою пристойну книгозбірню. Нею вчений заслужено пишався, про що у 1927 році писав: "був дуже вдоволений з того, яку велику ролю відіграла моя книгозбірня не тільки для мене, ба й для всіх, хто нею протягом 45 років користувався". Слід заназчити, що Дмитро Іванович ніколи не відмовляв у користуванні своєю бібліотекою ні колегам, ні студентам, хоча дехто з них виявлявся недобросовісним, в результаті чого книжки іноди зникали.

Збиралася бібліотека протягом усього життя Дмитра Івановича. Наприкінці 20-х років вона налічувала майже 7 тисяч томів, серед яких було чимало раритетів. Сам Дмитро Іванович оцінював свою книгозбірню як одну з найбільших після бібліотек В. Антоновича та В. Іконнікова. Книгозбірня Д. Багалія розташовувалася у відповідно обладненій кімнаті квартири, в якій мешкала родина Багаліїв, на другому поверсі будинку по вулиці Технологічній, 7. Цей будинок Дмитро Іванович збудував у 1899 році за проектом друзів. Після революції будинок було націоналізовано і родина Багаліїв, щоб мати окреме приміщення, разом з бібліотекою переселилася в меншу квартиру на 1-му поверсі цього будинку. У 1920 році Президія ВУЦВК видала спеціальний декрет, згідно з яким дванадцяти науковцям у постійне користування надано квартири з приміщенням для бібліотеки в "їх колишніх домоволодіннях". Окрім Багалія серед науковців був Бузескул, Бекетов, Никольський та інші.

У 20-ті роки бібліотека Д.І. Багалія зберігалася в невеличкій кімнаті зі спеціально змонтованими стелажами та вбудованими у стіни

книжковими шафами. Тіснота, звісно, створювала певні незручності для користування, тому іноді Дмитро Іванович віддавав перевагу університетській бібліотеці над пошуками потрібної книжки у власній книгозбірні.

У 1927 році Багалію, відповідно до закону про денаціоналізацію будівель, повернули у власність вже весь будинок, але на другому поверсі ще залишалися мешканці. Це не дуже подобалось Дмитру Івановичу, тому що ставлення більшої частини мешканців до будинку було варварським.

На той час у столичному Харкові існував страшенний дефіцит приміщень. Так, кафедра історії української культури, яку створив і очолював Дмитро Іванович, працювала у квартирі Багаліїв. Дмитро Іванович звернувся до Укрнауки з пропозицею відселити мешканців, а приміщення віддати кафедрі. На жаль, владу не дуже цікавило, в яких умовах працює ця науково-дослідна установа. Багалій шукав шляхи створення для своєї "улюбленої дитини", кафедри історії української культури, відповідних умов для існування. У 1927 році Дмитро Іванович висунув Укрнауці наступну пропозицію: він безкоштовно передає свою бібліотеку науково-дослідній кафедрі історії української культури за умови виділення їй відповідних приміщень у своєму будинку.

У січні 1928 року Рада народних комісарів прийняла рішення про відведення цій бібліотеці приміщення у будинку академіка Д.І. Багалія. Протягом 1928 року мешканців нарешті виселили, таким чином кафедра разом з бібліотекою розмістилася у будинку по вулиці Технологічній, 7. У 1930 році кафедру історії української культури приєднано до Інституту культури ім. Д.І. Багалія.

Після смерті Дмитра Івановича створені ним наукові інституції були розгромлені, багато працівників кафедри репресовано. Бібліотеку ж було передано Харківському інституту народної освіти (ХІНО), який пізніше став Харківським педагогічним інститутом.

Доля бібліотеки виявилася дуже сумною – значну частину книг перевезли до Київського інституту літератури, інша залишилась у Харкові.

Під час Другої світової війни чимало книг було втрачено, деякі збереглися у педагогічному інституті. На жаль, у 50-ті роки багато дореволюційних книжок підлягали списанню, деякі книжки з написом "Из книг Багалея Д.И." потрапили на смітник, частково їх підібрали люди, які розумілися на книжках і знали їм ціну. Згодом, у 60-ті роки, ці

книжки іноді з'являлися у букіністів і моєму батькові, Багалею Юрію Володимировичу, вдалося дещо придбати у них.

Розпорошена і та частина бібліотеки, яка залишалася в родині Дмитра Івановича та збиралася не тільки Дмитром Івановичем, а і його доньками. Донька Багалія, Ольга Дмитрівна Багалій, загинула в 1942 році у Харкові, онука у липні 1943-го року виїхала із Харкова спочатку до Києва, потім до Львова, і нарешті емігрувала до Польщі. Перед від'їздом вона передала книжки Багалій Ольги Дмитрівни і архів до Центральної наукової бібліотеки (зараз Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського). Частина з них залишилася в ЦНБ (приблизно 750 книжок), інша частина потрапила до бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

На превеликий жаль, збирана Д.І. Багалієм протягом декількох десятиліть книгозбірня як цілісна колекція книжок з історії Росії та України назавжди втрачена.

А.М. Прохоров

СІЯЧІ ОСВІТНЬОЇ НИВИ: ПРОСВІТИТЕЛІ СЛОБОЖАНЩИНИ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВИСТАВКИ ХІМ)

Традиційним напрямком експозиційної роботи Харківського історичного музею (далі ХІМ) є виставки, присвячені видатним особистостям нашого краю. Саме такою є виставка «Сіячі освітньої ниви: просвітителі Слобожанщини кінця XIX – початку XX ст.».

Упорядники виставки ставили собі за мету продовження кращих традицій громадського життя, підвищення ролі інтелігенції в житті місцевої громади, залучення її сучасних представників до активної участі у вирішенні гуманітарних та соціально-економічних проблем сьогодення.

Виставка висвітлює історію просвітительського руху Харкова дореволюційних часів взагалі, але акцент зроблено на конкретних особах, без ініціативи яких Харкову не бути б одним з головних центрів Російської імперії. Експонати виставки – численні документи, книги, фотографії та меморіальні речі (останніх зовсім мало та тим вони цінніше) – розповідають про наших видатних земляків, справами яких можна пишатися. Саме виставка «Сіячі освітньої ниви: просвітителі Слобожанщини кінеця XIX – початку XX ст.» є експозиційним нарисом і

в одночасно тематичним дослідженням, оскільки узагальнюючої праці за цією темою поки що немає.

Початок просвітительскому руху на Харківщині було покладено ще у 1869 р., коли інтелігенція Харкова заснувала Харківське товариство поширення серед народу грамотності (далі ХТПНГ). У процесі діяльності товариства створювалися його численні комітети та окремі освітні заклади. Справжнім вінцем діяльності товариства став Народний Дім, комплексний культурно-освітній заклад, який відкрився у Харкові в 1901 р. Він поєднував у собі театр, бібліотеку, чайну, магазин-склад книг для народу, аудиторію для читань, тощо.

Чільне місце на виставці займає тема освіти й освітніх закладів серед яких виділено 1-шу школу ХТПНГ ім. Ф.С. Карпова, мецената, капітал якого довгі роки працював на розвиток ХТПНГ, та Приватну жіночу недільну школу Х.Д. Алчевської, створену за фінансової підтримки її чоловіка. Демонструється унікальний фотоальбом школи, де є фото, зроблені у приміщенні шкільної бібліотеки. Цей альбом було подаровано архітектору О.М. Бекетову, автору проекту приміщення школи.

Недільні школи зокрема школи Х.Д. Алчевської характеризували нові методи навчання, більш якісна з педагогічної точки зору постанова освітнього процесу, самовіддана праця людей, які були справжніми фанатами своєї справи, педагогів-практиків, не лише відкритих для всього нового, але й справжніх винахідників-методистів неформальної освіти, широке використання у навчальному процесі наочних матеріалів та допоміжних засобів і закладів, а саме: учнівських бібліотек, шкільних музеїв, спеціальних культурно-освітніх заходів. Х.Д. Алчевська намагалась розповсюджувати передовий досвід своєї школи, і він був відомий навіть у західноєвропейських країнах.

Тема освіти у Харкові пов'язана з ім'ям професора М.Ф. Сумцова. У Харківському університеті, в Міській думі та її комітетах, в історико-філологічному товаристві (далі ХІФТ) та його Педагогічному відділі, в ХТПНГ, громадській бібліотеці, етнографічному музеї, за численними науковими та публіцистичними виданнями М.Ф. Сумцова знали як яскравого носія просвітительських переконань та гуманістичних ідей.

Взірцевим за багатьма показниками було початкове Пушкінське парафіянське училище, попечителем якого був М.Ф. Сумцов. У цьому навчальному закладі було введено змінне взуття, регулярний саногляд, гарячі сніданки, засновано музей наочних посібників та кращих робіт

школярів,організовувалися шкільні концерти, свята, вистави тощо. Цей досвід переймали інші школи, до збільшення кількості яких у Харкові вчений мав пряме відношення. Вже у 1898 р. училищна комісія під головуванням професора Сумцова М.Ф. визначила шлях до впровадження загальної початкової освіти у місті. Востаннє з цим питанням до Міністерства народної освіти звертався міський голова проф. Д.І. Багалій, але досягненню мети завадила Перша світова війна та лютнева революція.

Ідея безперервної освіти та живого зв'язку школи вищої з її нижчими ланками – середньою та початковою – знаходили своє втілення в роботі вченого у Педагогічному відділі ХІФТ, що гуртував і спонукав гуманітарні наукові сили до покращання освітнього процесу.

Видатний вчений-українознавець на науковій основі захищав право українців на навчання рідною мовою, на вільний культурний розвиток, не залишаючи можливості для звинувачень в націоналізмі. Він ніколи не поділяв своєї наукової, освітньої та громадської діяльності, справедливо вважаючи за необхідіне для будь-якого вченого й науки в цілому служиння своєму народові на загальнолюдських засадах.

Створенню нових та удосконаленню роботи існуючих бібліотек вчений присвятив декілька брошур і статей. Особливого значення він надавав і бібліографічній справі, про що свідчать його наукові праці.

Громадський діяч та публіцист, він постійно опікувався питаннями розвитку краю, проблемами конкретних людей. Не дивно, що в останню путь у 1922 р. М.Ф. Сумцова проводжали тисячі вдячних харків'ян.

У процесі перетворення міста на центр освітнього руху визначну роль відіграв Харківський університет і його наукові товариства, зокрема історико-філологічне. Виникнення ХІФТ пов'язане з ім'ям О.О. Потебні, відомого вченого-лінгвіста, фольклориста. Як наукова, так і просвітницька мета діяльності товариства містилася ще в уставі 1877 р. О.О. Потебня як голова товариства скеровував діяльність багатьох його членів на дослідження свого краю, української культури та історії. Саме такий напрямок мав унікальний за масштабами та організацією 12-й археологічний з'їзд у 1900 – 1901 рр.

Цікавою особливістю діяльності ХІФТ було залучення до праці на грунті українознавчої науки студентської молоді: товариство, наприклад, було фундатором кількох премій за кращі студентські твори, зокрема премії імені О.О. Потебні.

У 1906 р. при Харківському університеті утворилося перше в Україні студентське Товариство охоронців природи («любителей природы»), яке в 1911 р. було перетворено на міське. Очолював його приват-доцент університету В.І. Талієв. Наприкінці 1913 р. у Харкові зусиллями цього товариства було організовано першу у світі виставку охорони природи. Унікальний альбом з фотографіями цієї експозиції, перші рідкісні видання товариства демонструються сьогодні на нашій виставці. Увагу відвідувачів привертає путівник, що містить великий і цікавий перелік екскурсійних об’єктів дореволюційного Харкова, зокрема численних музеїв міста.

Професор Є.К. Редін – один із засновників мистецтвознавчої школи Харківського університету, попечитель 1-ої школи ХТПНГ, секретар ХІФТ, завідувач Музею красних мистецтв та старожитностей університету, засновник Церковно-археологічного музею. Останній виник саме в результаті пошукової роботи під час XII-го археологічного з’їзду. Завдяки твердій позиції вченого його колекції не потрапили до Єпархіального музею, отже, були повною мірою збережені та доступні відвідувачам.

1886 рік знаменний в історії Харкова – це був рік заснування відразу двох культурно-освітніх установ: Міської громадської бібліотеки та Міського художньо-промислового музею. Ініціаторами їх створення та розвитку були ті самі особи, серед яких слід назвати письменника Г.П. Данилевського, який пожертвував громадськості величезну власну бібліотеку і якому належить ідея створення Міського музею.

Пізніше професор А.М. Краснов, доктор географічних наук, започаткував етнографічний відділ музею, передавши до нього колекцію, власноруч зібрану у мандрівках країнами Далекого Сходу. На початку XX ст. з його ж ініціативи, з метою підвищення освітнього рівня пролетарів, були організовані Робітничі курси. На той час це була дуже важлива справа, бо зі зростанням робітничого класу, окрім соціально-економічної, виникала ще й культурна проблема, спричинена урбанізацією. Новим жителям міста для успішної адаптації в міському середовищі з його суворими законами початкового капіталізму був необхідний більш високий рівень освіти й загальної культури.

Виставка, якій присвячена ця стаття, показує розвиток технічної та професійної освіти у Харкові, роль викладацького складу Харківського технологічного інституту в освітньому русі, зокрема професора

О.К. Погорілка, який до того ж тричі обирався міським головою й чимало зробив для Харкова на цій посаді.

Видатний вчений-фізіолог В.Я. Данилевський був ініціатром заснування 1-ої бесплатної бібліотеки-читальні ХТПНГ, очолював Бібліотечний комітет влаштування сільських бібліотек, за чисельністю яких Харківська губернія на початку нового століття посіла одне з перших місць. Вчений ініціював відкриття у Громадській бібліотеці дешевого абонемента для представників незаможних верств населення. Завдяки В.Я. Данилевському в 1912 р. у Харкові було відкрито Жіночий медичний інститут. З його ініціативи з'явилося унікальне багатотомне видання – «Народна енциклопедія наукових та практичних знань». Воно було здійснено у партнерстві з відомим російським видавцем Д.І. Ситіним. Над укладанням «енциклопедії» та редагуванням її змісту працювало багато відомих вчених і членів ХТПНГ.

Значної уваги упорядники виставки приділили особливій ролі творчої інтелігенції Харкова у культурно-освітній роботі.

Однією із засновниць Міського музею була художниця-педагог М.Д. Раєвська-Іванова. Ще в 1869 р. вона відкрила приватну художню школу, а пізніше брала участь у народних читаннях. За роки діяльності школи з неї вийшло декілька видатних майстрів живопису Харкова, ширилась художня освіта. З 1886 р. школа працювала при Художньо-промисловому музеї. Це сприяло відкриттю в 1911 р. у нашому місті справжнього Художнього училища. Його будівлю було споруджено у стилі Українського модерну, одним із натхненників і популяризаторів якого був відомий живописець Слобожанщини ХХ століття С.І. Васильківський (його особисті речі та художні твори представлені увазі відвідувачів). Він очолював архітектурно-художній відділ Міського літературно-наукового товариства, був членом музейної комісії Міської управи. Вирішення справи національного значення, наприклад, заснування українського стилю модернової архітектури, С.І. Васильківський починав з глибокого вивчення традицій народного та церковного будівництва. Свідченням його подорожей Україною залишились художні поштові листівки. Початок ХХ ст. – це часи, коли ця «маленька забавка» дорослих робила велику справу виховання у широких масс мистецького смаку та художньої культури .

В ХІМ зберігаються каталоги виставок місцевих художників. Постійно організовували виставки і харківські фотографи. Роботи одного з кращих фотохудожників Харкова кінця ХІХ – початку ХХ ст.

О.М. Іваницького виставлялися в історико-художньому відділі Міського музею, супроводжували народні читання. Тоді фотографія була новим технічним кроком, мистецтвом і освітнім засобом. З освітньою метою використовувався також сінєматограф, а частіше діапроектор – «волшебный фонарь с туманными картинами».

Однією з яскравих постатей просвітницького руху у Харкові був С.О. Раєвський, тодішіній директор Ветеринарного інституту, Попечитель Харківського учбового округу, ініціатор створення та незмінний (з 1882 до 1904 р.) голова Комітету з народних читань ХТПНГ. Саме він виступив з ініціативою проведення у Харкові в 1915 р. «З'їзду розумних розваг для народу». Приводом до оголошення з'їзду стала заборона виробництва та продажу горілчаних виробів під час Першої світової війни. Дозвілля народних масс, на думку просвітителів, має бути назавжди присвячене справам, які відповідають високому званню людини. Обговорено безліч важливих питань освітнього й культурно-просвітнього характеру, а по закінченні роботи матеріали з'їзду були оброблені і видані у двох томах.

Кінець XIX століття характеризується бурхливим розвитком та поширенння театру. Його високе культурно-просвітнє значення в той час було незаперечним, а за своїм впливом на широкі маси не мало конкурентів. На Слобожанщині театральній справі служив М.Л. Кропивницький, «Батько українського театру», видатний актор, режисер і драматург, він усяко сприяв заснуванню багатьох аматорських труп. Вчився у Кропивницького і наш земляк, відомий театральний діяч, антрепренер і режисер Харківського драматичного театру початку XX ст. М.М. Синельников. Він вважав справжнім мистецтвом такі твори і таку гру, які не залишають людину байдужою. Тому в його театрі переважав саме класичний репертуар. Дбаючи про поширення мистецтва серед широкого загалу, він ініціював створення в робітничому районі „загальнодоступного" театру, для чого було відремонтовано театр-цирк Гріккє. Для учнівської молоді, студентства і простого люду білети на вистави цього театру продавалися за зниженими цінами. М.М. Синельников очолював Харківське літературне товариство, яке об'єднувало творчу інтелігенцію міста, сприяло культурному діалогу та гуртуванню у добрих справах.

Мистецтво і просвітительство були нерозривні в житті й творчості О.М. Бекетова, одного з кращих архітекторів Харкова, академіка архітектури. Бекетов О.М. – автор численних проектів будівель, зокрема

Приватної жіночої недільної школи, перебудови 2-ої школи ХТПНГ, комплексної забудови центральної площі Харкова (нині площа Конституції) і, звичайно, Харківської громадської бібліотеки, яка згодом стала однією з найбільших і найкращих бібліотек України. Будівництво спеціальної будівлі для бібліотеки відбулося завдяки твердої позиції та активної підтримки тодішнього голови її правління професора Д.І. Багалія. Чимало зусиль доклав Дмитро Іванович і до подальшого розвитку цієї установи. Його клопотанням відкрито відділ української літератури, активно поповнювався фонд бібліотеки: якщо в 1986 році він становив 2 тис. одиниць, то вже у 1910 р. – 200 тисяч.

Д.І. Багалій працював і у Видавничому комітеті ХТПНГ, діяльність якого мала неабиякі масштаби. Статистика свідчить, що література, розрахована на широкі маси, розповсюджувалась по всій Російській імперії у значній кількості (119 найменувань, понад мільйон примірників!). Завдяки Д.І. Багалію широким народним масам надано можливість читати книжки, надруковані рідною мовою.

Виставка "Сіячі освітньої ниви..." наочно демонструє тісний зв'язок між названими діячами, який не завжди мав особистий характер, інтелігенцію єднала громадська активність, загальнолюдські цінності та зацікавленість у благополуччі свого краю і Вітчизни.

Діти свого часу, вони вірили у всемогутні можливості науки та освіти, у прогрес і вирішальну роль знань у суспільному розвитку, у вирішенні соціально-економічних проблем.

Їх досвід є життєвонеобхідним для нас сьогодні, коли світ завдяки новітнім комунікативним технологіям перетворюється на єдину інформаційну систему, а передові країни стають на новий щабель соціально-економічного розвитку – «інформаційне суспільство». Ці зміни, безумовно, впливають на завдання та форми сучасної освітньої роботи. Так, наприклад, наш північній сусід Російська федерація вже формує державну програму перетворення бібліотек на більш динамічні та відповідні до сучасного технологічного рівня просвітньо-інформаційні центри з широким використанням комп'ютерної техніки та мережі Інтернет.

На відміну від сучасної інтелігенції, просвітителі кінця XIX – початку XX ст. вважали щиру, почасту бескорисливу і важку працю за моральний обов'язок перед суспільством. Вони були не просто працівниками інтелектуальної сфери виробництва, а справжніми моральними взірцями громадян-патріотів (хоч дотримувались іноді різних поглядів).

Просвітителі не чекали від влади вирішення проблем суспільства, а зверталися до громадськості, розраховуючи на її ініціативність, або самі "йшли у владу". Покращання міського господарства та благоустрій, виважені рішення багатьох питань щодо розвитку міста і його населення на початку ХХ ст. стало можливе завдяки міському голові (тричі поспіль обраному) професору О.К. Погорілку. Особливо відчутним «інтелігентський» склад Думи виявився у сфері початкової освіти.

Отже висвітлення діяльності видатних просвітителів Харкова є актуальною та досить цікавою темою, тому організатори виставки “Сіячі освітньої ниви...” сподіваються, що вона допоможе краще усвідомити завдання та відповідальність сучасної інтелектуальної елити.

О.С. Гнезділо

АВТОГРАФИ Д.І. БАГАЛІЯ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дмитро Іванович Багалій, видатний український історик, архівознавець, громадський діяч, відомий як неперевершений знавець історії Слобожанщини, Лівобережної та Південної України, історичної археології, джерелознавства й археографії. Значна частина його наукових праць, присвячених історії м. Харкова і Харківського університету, грунтується на архівних документах, до збирання, впорядкування, наукового описування та зберігання яких Дмитро Іванович докладав чи мало зусиль.

Д.І. Багалій – перший завідувач Харківського історичного архіву, створеного при Історико-філологічному товаристві Харківського університету. Майже 40 років він працював (на громадських засадах) спочатку зберігачем фондів (1883 р.), а з 1884 р. – завідувачем історичного архіву. Завдяки Дмитру Івановичу цей архів одержав від Харківського університету грошові субсидії та постійне приміщення. Зусиллями Д.І. Багалія у Харкові було створено школу істориків-архівістів (Д.П. Міллер, В.О. Барвінський, М.М. Бакай та ін.), чиї наукові дослідження базувалися на документах Харківського історичного архіву, який на початку ХХ ст. мав одне із найбільших зібрань архівних документів з історії Слобідської та Лівобережної України.

Дмитро Іванович народився в Києві. Навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира

(1876–1880 рр.), а з 1877 року – в Харківському університеті. Саме до цього періоду відноситься найдавніший серед виявлених його автографів – рукопис роботи студента другого курсу історико-філологічного факультету Дмитра Багалія "История перенесения мощей святых великомучеников Марцелина и Петра в Германию (Эйнгарда)» [1, арк.1]. Цей документ зберігається в архівному фонді Харківського університету (ф. 667).

Певна кількість автографів Д.І. Багалія відноситься до його діяльності у період підготовки (разом з Д.П. Міллером) ювілейного видання „История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905)" [2]. Мається на увазі листування з цього приводу вченого з Харківським міським головою І.П. Голенищевим-Кутузовим та з Харківською міською думою. В архівному фонді Харківської міської управи (ф.45) зберігається справа „О составлении исторического очерка города Харькова по случаю 250 летия", датована 1896–1912 рр., де є постанова засідання чергових зборів Харківської міської думи від 23 червня 1896 р. стосовно пропозиції Харківської міської управи професору Д.І. Багалію „взять на себя все работы по изложению истории г. Харькова за 250 лет" [3, арк. 15 зв.]. У постанові зазначено: „Подобная работа может быть возложена на лицо, располагающее богатыми научными историческими знаниями и способного разбираться в архивных материалах, а имя профессора Багалея завоевало себе обширную известность в ученой литературе России; множество изданных им по истории, главным образом, России трудов наилучшие свидетельствуют о заслугах его в этой среде научной деятельности" [3, арк. 15 зв.].

10 квітня 1897 р. Д. Багалій дав згоду на пропозицію І.Т. Голенищева-Кутузова, але у своїй відповіді зауважив, що хоча до ювілею м. Харкова ще 7 років, зважуючи на бажання міської управи мати „не поверхностный компилятивный исторический очерк Харькова, а, по возможности, полную, всестороннюю его [Харкова] историю, необходимо приступить к этому ... теперь", тому що для створення такої монографії „понадобится очень много предварительных систематических архивных разысканий". Щоб „ввести новый неизданный материал в историю города" [3, арк. 23, 23 зв.], необхідно використання історичних джерел, „широко теперь почивающих в архивах разных местных учреждений", таких як архіви міської думи та губернського правління [3, арк. 23 зв.].

До першої чверті XX ст. відносяться архівні документи про діяльність Д.І. Багалія як голови видавничого комітету Харківського товариства грамотності. Наприклад, в архівному фонді зазначеного товариства (ф. 200) зберігається текст доповіді „О разумных развлечениях для народа”, яку вчений прочитав на з’їзді цього товариства (1915 р.) [4, арк. 90–92], лист про необхідність покращання діяльності комітету щодо видання книг для народу (1905 р.) [5, арк. 11–13] та інші автографи.

У часи Української революції (1917–1920 рр.) Д.І. Багалій разом з В. Модзалевським, В. Іконніковим, І. Каманіним та О. Левицьким 1918 р. брав участь (1918 р.) у розробці проекту реформи архівної справи в Україні. Проект містив ідею централізації архівної справи, а також функціонування в системі архівних установ місцевих управлінських органів. На жаль, проект архівної реформи не вдалося реалізувати ні урядові П. Скоропадського, ні Директорії УНР [6, арк. 61].

З січня 1920 р. Д. Багалій очолював архівну секцію Харківської губернської (з 1921 р. Всеукраїнської) комісії охорони пам’яток мистецтва і старовини. У цей період Дмитро Іванович займався організацією реєстрації, обстеження та взяття на державний облік і під охорону архівів Харківщини, а пізніше і всієї України.

В архівному фонді Харківської губернської архівної комісії (ф. Р–4365) зберігається цікавий документ згаданого періоду – друкований текст доповіді Д.І. Багалія „Законодательство и практика изъятия из архивов ненужных материалов в Западной Европе и России” (з правленнями автора), яку заслухали учасники засідання Особої архівної комісії при Всеукрревкомі 16 лютого 1920 р. У доповіді йшлося про порядок відбору для знищення документів, що не підлягають передаванню до архівів, у країнах Західної Европи: „ни одно канцелярское дело не может быть уничтожено без просмотра его ученым архивистом Государственной службы; от акта до акта и от листа до листа; ни один акт письменого делопроизводства государственных учреждений не может быть уничтожен без письменной санкции архивного Главноуправляющего и Министра соответствующего учреждения; а в Швеции опись уничтожаемых актов представляется на усмотрение Короля ” [7, арк. 2].

Водночас Дмитро Іванович зазначав слабкість російського законодавства стосовно архівів у Російській імперії, що призвело до „матеріальної бідності” губернських архівних комісій, а „недостаток в

компетентных кадрах приводил к бесконтрольности уничтожения архивов”. Так, Оренбурзька губернська архівна комісія знищила „многие тысячи бумаг бывшего генерал-губернаторского архива” [7, арк. 3], а Російська підкомісія „по устройству архивов” (1875 р.) „нашла, что правила по разбору и уничтожению документов ведомствами имеют своим следствием нанесение такого ущерба интересам науки, который никогда и ничем не вознаградится” і тому постановила: „о пересмотре правил всеми ведомствами (отнюдь не допускать уничтожения дел по описям, но просматривать от листа до листа)” [7, арк. 3]. Наприкінці доповіді Д.І. Багалій ставив питання про необхідність видання Всеукрревкомом „в специальном порядке” декрету про передання всіх архівів у відомче підпорядкування архівної секції Губкомпису при губернському відділі народної освіти з наданням їм права відбору в архівах відомств документів, які підлягають передаванню на зберігання або знищенню. Дмитро Іванович запропонував створити такі секції в усіх губернських містах України „по примеру существующих уже в Харькове”. Також доповідач торкався питання щодо створення Центрального архівного управління і мережі центральних архівів. Для вилучення із архівів документів, що підлягають знищенню, він запропонував створити „особые комисии в составе представителя ревкома от Комиссариата просвещения, председателя архивной секции Губкомиса и представителя Главбума” [7, арк. 3].

Члени Особової архівної комісії заслухали доповідь і постановили: „поручить профессору Багалею выработать временные инструкции для Главбума о порядке выделения деловых, научных и ненужных архивных материалов” [8, арк. 1].

В архівному фонді Харківського губернського виконавчого комітету рад робочих, селянських та червоноармійських депутатів (губвиконком) (ф. Р–203) у справі за 1922 рік зберігається автобіографія Д.І. Багалія, в якій він мав за необхідне зазначити таке: „В течении 40 лет безвозмездно заведывал Харьковским историческим архивом и создал в нем новые большие отделы” [8, арк. 56].

У цій статті наведено лише незначну частину виявлених архівних документів про нашого видатного співвітчизника Дмитра Івановича Багалія, історика, громадського діяча, архівіста. Нові знахідки про нього в документах Держархіву Харківської області ще чекають на дослідників.

Джерела та література

1. ДАХО, Ф. 667, оп.286, арк.183.
2. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Ист.монография: В 2-х томах – Репринт. изд. – Х., 1993. – Т.1. – 568 с, Т.2. – 973 с.: с ил.
3. ДАХО, Ф. 45, оп.1, спр.2172.
4. ДАХО, Ф. 200, оп.1, спр.144.
5. ДАХО, Ф. 200, оп.1, спр.284.
6. Архівознавство: Підручник / За заг. ред. Я. Калакури та І. Матяш – К.: „КМ Академія", 2002. – 355 с.
7. ДАХО, ф. Р–4365, оп.1, спр.11.
8. ДАХО, ф. Р–203, оп.1, спр.566.

Д.І. Багалій і бібліотечна справа України: творча спадщина та сучасність

(Матеріали книжкової експозиції)

В деятельности просветительных учреждений первенствующее значение имеют – не материальные средства, а люди. Если они воодушевлены идеей, обладают энергией, знанием, опытностью, тогда смело можно начинать новое дело даже без средств. Другим важным условием для правильной деятельности учреждения является известная свобода и независимость его внутренних распорядков, возможность проявления в нем личной инициативы и творчества, применения экономического принципа разделения труда.

Д.И. Багалей

1 Творча спадщина в області бібліотечної справи та бібліотекознавства

БАГАЛІЙ Д.І. Автобіографія. 50 літ на сторожі української культури / Д.І. Багалій; Вст. ст., прим. та комент. А.П. Ярещенка. – Х.: Прапор, 2002. – 192 с.

С.133: [Підсумки роботи XII археологічного з'їзду в залі Харківської громадської бібліотеки. Концерт кобзарів за участю відомого знавця й організатора кобзарської справи Г. Хоткевича]; Моя громадська діяльність перед революцією. – С.139–152: [Обрання членом правління Харківської громадської бібліотеки на 4-му році її існування, головою правління у 1883 р. – 1905 рр. Аналіз історії розвитку фондів, структури, матеріальної бази бібліотеки, організації обслуговування читачів. Особистий внесок у розвиток книгозбірні]; Моя громадська праця після Жовтня. – С.162 – 172: [Громадсько-організаційна робота по заснуванню Української академії наук (1918 р). і Всенародної бібліотеки України. Підготовка статті про Харківську громадську книгозбірню, завдання, що постали перед бібліотекою в зв'язку з новими вимогами до культурного будівництва. Обов'язки голови Ради бібліотеки та їх виконання].

БАГАЛІЙ Д.І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 1: Автобіографія. Ювілейні матеріали. Бібліографія / Д.І. Багалій; НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М.С. Грушевського (Харк. філ.), ХГІ "НУА", Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна; Упоряд., вступ. ст., комент. В.В. Кравченка. – Х.: ХГІ "НУА": Золоті сторінки, 1999. – 600 с.: ілюстр.

Із змісту: Автобіографія. П'ятдесят літ на сторожі української культури. – С.57–214; Ювілейні матеріали. 1905 рік. Чествование Д.И. Багалея в Историко-филологическом обществе. – С.217–235: [Урочисте засідання Історико-філологічного товариства при Харківському університеті з нагоди 25-річчя вчено-педагогічної діяльності. У тексті поздоровчої адреси від Харківської громадської бібліотеки, зачитаному О.М. Габелєм, відзначено внесок ювіляра у розвиток бібліотеки]. – С.221–222; 1910 рік. Чествование Д.И. Багалея в Историко-филологическом обществе. – С.237–262: [У промові міського голови А.К. Погорєлка, гласних И.К. Гришенката та И.Н. Оболенського відзначено, що Харківська громадська бібліотека своїм колосальним розвитком зобов'язана Д.І. Багалію]. – С.247; 1927 рік. – С.264–424: [На урочистому зібранні Ради Всеукраїнської академії наук, присвяченому ювілейним роковинам Д.І. Багалія (сімдесятій річниці від дня народження, п'ятидесятиліттю наукової та сорокоріччю професорської діяльності), академік А.Е. Кримський зазначив внесок Дмитра Івановича у заснування Національної бібліотеки України при Академії наук]. – С.268; [Директор Всенародної бібліотеки України С.П. Пастернак славить ювіляра як одного із заслужених діячів у справі бібліотечного будівництва на Україні, фундаторів Громадської бібліотеки м. Харкова та Всенародної бібліотеки України]. – С.286–287; [Привітання М. Румницької, заст. директора Харківської державної публічної бібліотеки ім. В.Г. Короленка. Відзначається особистий внесок ювіляра у розвиток Громадської бібліотеки (зараз – Центральна державна бібліотека республіканського значення)]. – С.287–288; [У заключному слові академік Д.І. Багалій, аналізуючи свою громадську діяльність, зосереджує увагу на позитивних змінах, що відбулися у Харківській громадській бібліотеці завдяки матеріальній допомозі від Радянського Уряду]. – С.317–318; [На урочистих заходах у Харкові, присвячених вшануванню Д.І. Багалія,

ювіляр висловив подяку Харківській громадській книгозбірні, яку очолював 10 років, зазначив, що його життя і творча праця тісно пов'язані з цією установою. – С.330; Привітання від бібліотек. – С.387–389; Привітання від окремих осіб. – С.399–422: [Професор І. Філерський вітає ювіляра як великорозумного фундатора першої громадської книгозбірні у м. Харкові та як одного із славетних фундаторів Всенародної книгозбірні]. – С.418–419.

[БАГАЛЕЙ Д.И.]: Записка Д.И. Багалея о задачах Харьковской общественной библиотеки // Отчет Харьковской общественной библиотеки за 18 год ее существования (с 1-го окт. 1903 г. по 1 окт. 1904 г.) и ее филиального отделения за 4 год ее существования (с 1-го окт. 1903 по 1-е окт. 1904 г.). – Х., 1904. – С.XII – XV.

ТАМ САМО. – О способах приобретения книг: Записка председателя правления ХОБ проф. Д.И. Багалея. – С.XXI–XXIII.

БАГАЛЕЙ Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Ист. моногр. В 2-х т. Т. 2. XIX – нач. XX в. / Д.И. Багалей, Д.П. Миллер. – Х.: Тип. и литогр. «М. Зильберберг и Сыновья», 1912. – Репринт. изд. – Х., 2004. – 982 с.

Из содержания: Гл. 16-я. Ученые общества, лаборатории, музеи и коллекции. – С.625 – 651: [Історія розвитку, формування фонду та основні показники діяльності Фундаментальної університетської бібліотеки; діяльність студентської бібліотеки]. – С.643 – 644;

Гл. 20-я. Просветительные учреждения – внешкольное образование; статистика грамотности. – С.746–779: [В історичній монографії вперше проаналізовано розвиток бібліотечної справи м. Харкова у XIX–початку XX ст. Висвітлено діяльність Харківської публічної бібліотеки у 30-х – 50-х роках та бібліотек навчальних закладів, кружкових, частних осіб та інших. Представлена робота Харківської громадської бібліотеки у 1886 р. – 1905 рр., її роль та значення у суспільстві, просвітницька місія. На підставі звітної документації бібліотеки та власних спостережень Д.І. Багалія, аналізується фінансове забезпечення книгозбірні, документопостачання, організація обслуговування читачів, діяльність окремих структурних підрозділів, бібліотечні нововведення, статистика, внесок окремих осіб у розвиток громадської бібліотеки. Освітлена бібліотечна діяльность Харківського товариства грамотності, зокрема становлення та розвиток безплатних народних читалень].

ТЕ САМЕ. – Репринт. вид. – 1993.

БАГАЛЕЙ Д.И. К десятилетию издательского комитета Харьковского общества грамотности (Доклад председателя издательского

комитета Д.И. Багалея общему собранию Общества грамотности 29 апреля 1901 г.) // Багалей Д.И. Очерки из русской истории. Т.1. Статьи по истории просвещения. – Х., 1911. – С.508 – 517.

С. 510–511: Відзначено, що комітет за десять років роботи розповсюдив від 50-ти до 80-ти тисяч примірників видань, які поступали головним чином у безплатні, шкільні бібліотеки та читальні. Підкреслюється велика роль Вятського земства, яке замовило 3 тис. пр. окремих видань для заснованих ним народних бібліотек; С.517: Проблеми комплектування шкільних і народних бібліотек, пов'язані з діяльністю особого відділу ученого комітету міністерства народної просвіти, та пропозиції щодо їх вирішення.

[БАГАЛЕЙ Д.И.] О необходимости постройки дома для Харьковской Общественной Библиотеки.– Харьков: Тип. М. Зильберберга, 1894. – 16 с.

[БАГАЛЕЙ Д.И.] О необходимости постройки дома для Харьковской общественной библиотеки: [Викладки з доп.] // Харьк. губерн. вед. – 1894. – 6 апр.

БАГАЛЕЙ Д.И. О просветительном значении Харьковской общественной библиотеки: [Доповідь на урочистих зборах у Харківській міській думі, присвячених десятиріччю Харківської громадської бібліотеки, 8 груд. 1896 р.] // Десятилетие Харьковской общественной библиотеки. – Х., 1898. – С.61–82.

ТЕ САМЕ // Харьковские губернские ведомости. – 1896. – 11 дек. (№ 323). – С.2–3; 12 дек. (№ 324). – С.2.

ТЕ САМЕ // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т.XX. Издан в честь проф. Д. Багалея. (1880–1910 гг.). – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – С.479–492.

ТЕ САМЕ // Багалей Д.И. Очерки из русской истории. Т. 1. Статьи по истории просвещения. – Х., 1911. – С.479 – 492.

БАГАЛЕЙ Д.И. О способах приобретения книг: Зап. пред. Правления ХОБ проф. Д.И. Багалея // Багалей Д.И. Очерки из русской истории. – Х., 1911. – Т.1. – С.XX1 – XXIII.

БАГАЛЕЙ Д.И. Речь на открытии нового здания Харьковской общественной библиотеки. [28 янв. 1901 г.] // Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1900 г. по 1-е окт. 1901 г.) и ее филиального отделения (со 2-го февр. по 1-е окт. 1901 г.). – Х., 1901. – Прил. 1. – С.1–16.

ТЕ САМЕ // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. XX. Издан в честь проф. Д. Багалея. (1880–1910 гг.). – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – С. 493–507.

ТЕ САМЕ, скорочено, під назв.: Постройка здания Харьк. обществ. б-ки // Харьковские губернские ведомости. – 1901. – 30 янв. (№ 28). – С.2 –3.

ТЕ САМЕ, скорочено, в ст.: Праздник общественной библиотеки // Южный край. – 1901. – 30 янв. (№ 6918). – С.2.

ТЕ САМЕ // Багалей Д.И. Очерки из русской истории. Т. 1. Статьи по истории просвещения. – Х., 1911 – С.493–507.

БАГАЛЕЙ Д.И. Речь на открытии филиального отделения Харьковской общественной библиотеки 2-го февраля 1901 г. // Отчет Харьковской общественной библиотеки за пятнадцатый год ее существования (с 1-го окт. 1900 г. по 1-е окт. 1901 г.) и ее филиального отделения (со 2-го февр. по 1-е окт. 1901 г.). – Х., 1901. – С.66–69.

ТЕ САМЕ // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т. XX. Издан в честь проф. Д. Багалея. (1880–1910 гг.). – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. –С. 530–532.

ТЕ САМЕ // Багалей Д.И. Очерки из русской истории. Т. 1. Статьи по истории просвещения. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – С.530–532.

БАГАЛЕЙ Д.И. Речь на открытии Харьковского Народного дома / Д.И. Багалей // Очерки из русской истории. Т.1. Статьи по истории просвещения. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – С.533–535.

Привітання від правління Харківської громадської бібліотеки та видавничого комітету Харківського товариства грамотності.

[БАГАЛЕЙ Д.И.**]** Рукописи, принадлежащие библиотеке Харьковского императорского университета / Описал Д.И. Багалей // Каталог выставки XII археологического съезда в Харькове. – Х., 1902. – Отд. 7, [разд. 2]. – С.30–39 (131 назва).

ТЕ САМЕ // Каталог выставки XX археологического съезда в г. Харькове: Отд. рукописей. – Х., 1902. – [разд. 2]. – С.30–39.

БАГАЛІЙ Д.І. Харківська громадська бібліотека яко тип наукової і загальнопросвітової обласної бібліотеки // Кн. вісн. – 1919. № 2. – С.41 – 57.

БАГАЛЕЙ Дмитрий Иванович // Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР: Указатель. – М., 1962. – Т.1. – С.51.

ДВАДЦАТИПЯТИЛЕТИЕ Харьковской Общественной библиотеки. 1886 – 1911. – Х.: Тип. «Печатник», 1913. – XLVI с.

Із змісту: Лист члена Державної Думи, проф. Д.І. Багалія з нагоди ювілею Харківської громадської бібліотеки, оголошений головою правління біліотеки А.Н. Анциферовим на урочистих зборах 12 лютого 1912р. – С.VI; Про відправлення Д.І. Багалію привітальної телеграми з нагоди ювілею бібліотеки. – С.VII.

2 Значення Д.І. Багалія у розвитку бібліотечної справи, бібліотекознавства та бібліографії на Україні

БАГАЛІЇВСЬКІ читання в НУА. Вип. 1: Прогр. та матеріали: [6 листоп. 1998 р., м. Харків] / Харк. гуманіт. ін-т «Народна українська академія». – Х.: Око, 1998. – 55 с.

Із змісту: Глазунова Л.В. Библиографические и библиографоведческие аспекты деятельности академика Д.И. Багалея – С. 27–28; Козицкая И.В. Вклад Д.И.Багалея в развитие библиотечного дела на Слобожанщине. – С.29–30; Пантєлєй О.М. Дмитро Іванович Багалій та видавничий комітет Харківського товариства розповсюдження у народі грамотності. – С.40–41; Педан С.А. Общественная деятельность Д.И. Багалея. – С.41–42; Сосновская Т.А. Д.И.Багалей и Харьковская Общественная библиотека / Т.А. Сосновская, В.А. Ярошик. – С.48–51.

БАГАЛІЇВСЬКІ читання в НУА. Вип. 2: Прогр. та матеріали: [5 листоп. 1999 р., м. Харків] / Харк. гуманіт. ін-т «Народна українська академія». – Х., 1999. – 111 с.

Із змісту: Сосновська Т.О. Д.І. Багалій і Національна бібліотека України. – С.96–99; Фрадкин В.З. Во главе просветительного движения дореволюционной России. – С.102 – 105: [Роль першого і єдиного у Росії громадського видавничого комітету Харківського товариства розповсюдження грамотності, який очолював Д.І. Багалій, у комплектуванні фондів бібліотек країни]; Щербініна О.П. Науково-педагогічна діяльність Д.І. Багалія та бібліотечна справа. – С.107–109.

БАГАЛІЇВСКІ читання в НУА: Прогр. і матеріали VII Багаліів. читань, Харків, 7 листоп. 2006 р. / Нар. укр. акад. – Х.: Вид-во НУА, 2006. – Ч. 7: Д.І. Багалій про стан та шляхи розвитку української культури. – 108 с.

Із змісту: Сухіна В.Ф. На страже украинской культуры. – С.37–40: [Фундатор громадської бібліотеки у Харкові та Всенародної бібліотеки України у Києві (першої національної і однієї з найбільших бібліотек Європи) – С.39]; Калініченко В.В. Роль Д.І. Багалія у створенні державного архівного фонду Харківщини. – С.61–63: [Керівник архівно-бібліотечної секції при Харківському Губернському комітеті охорони пам’яток мистецтва і старовини з 1920 р., головним завданням якої було створення губернських архівних фондів] – С.63; Березок Н.М. Д.И. Багалей и библиотека Харьковского университета: фрагменты истории. – С.100–103: [Відзначено, що роль Д.І. Багалія в історії бібліотечної справи України є малодослідженою.]

БЕРЕЗЮК Н.М. Библиотека Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина за 200 лет (1805–2005) / Н.М. Березюк, И.Г. Левченко, Р.П.Чигринова. – Х.: Тимченко, 2006. – 390 с.

С. 6, 16, 23, 37. 38, 43, 46, 47, 88, 97, 128, 132, 147, 188. 206, 210, 221, 222, 223, 239: Про внесок Д.І. Багалія у розвиток ХДНБ ім. В.Г. Короленка та ЦНБ Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

БЕРЕЗЮК Н.М. Ольга Дмитрівна Багалій-Татаринова – історик і бібліограф (1889–1942) / Н.М. Березюк // Короленківські читання: Матеріали наук.- практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2000 р. /Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Х., 2000. – С.125–132.

БИКОВСЬКИЙ Л. Книгарні – бібліотеки – академія. Спомини (1918–1922). – Мюнхен: Вид-во «Дніпрова хвиля», 1971. – 154 с.

С. 30, 35: Придбання Всенародною бібліотекою України книгозбірні проф. Д.І. Багалія, яка цінувалася історичними працями про Слобожанщину.

БИКОВСЬКИЙ Л. Національна Бібліотека Української Держави. (1918–1921) / Л. Биковський. – Щипіорно (Польща): Видання Союзу українських студентів-емігрантів у Польщі, 1922. – 18 с.

Серед найбільш цінних бібліотек, придбаних НБУ на етапі становлення, названо бібліотеку академіка Д.І. Багалія. У ній представлені цінні праці з історії Слобожанщини та Московської України. Оцінка вченим бібліотеки В.С. Іконнікова, придбаною з цією ж метою.

БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО України (1996–2000): Наук.-допом. бібліогр. покажч. /Нац. парлам. б-ка України, Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка; Уклад.: Л.В. Глазунова, Т.М. Заморіна. – К., 2005. – 188 с.

У підрозділі ”Персоналії бібліографознавців та бібліографів” виділено персоналію “Багалій Д.І.”.

БІБЛІОТЕКОЗНАВЕЦЬ Костянтин Іванович Рубинський (1860–1930) Біобібліогр. нарис / Центр. наук. б-ка Харк. держ. ун-ту; Уклад. Н.М. Березюк. – Х.: РА, 1998. – 68 с.

У публікаціях Н.М. Березюк “К.І. Рубинський і його доба” та С.М. Куделка “К.І. Рубинський – історик” йдеться про доповідь бібліоте-кознавця “Значення Д.І. Багалія в історії бібліотечної справи” на засіданні історико-філологічного товариства, присвяченому тридцятиріччю нау-кової та педагогічної діяльності видатного вченого України. Висвітлено внесок Д.І. Багалія у розвиток бібліотеки Харківського університету, в становлення Харківської громадської бібліотеки.

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО України (1996–2000): Наук.-допом. бібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України; Уклад.: О.О. Гриценко та ін. – К., 2004. – 288 с.

У розділі покажчика “Діячі бібліотечної справи” подано бібліографічні записи документів про Д.І. Багалія.

БІБЛІОТЕЧНА справа Харківщини до 1917 року: Бібліогр. посіб. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г. Короленка; Уклад. Г.М. Єрофеєва. – Х., 1999. – 274 с.

Покажчик містить дані про публікації Д.І. Багалія з проблем бібліотечної діяльності та літературу, що висвітлює його внесок у розвиток бібліотечної справи.

В ОБЩЕСТВЕННОЙ библиотеке: [Отримання ХГБ дозволу на продаж у бібліотеці творів друку за відповідальністю голови правління Д.І. Багалія] // Харьковские губернские ведомости. – 1905. – 10 дек.

ВИДАТНІ вчені Націоінальної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (1918–1998): Путівник /НАН України, НБУ України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису. Інститут архівознавства. – К., 1998. – 306 с.

Із змісту: Багалій Дмитро Іванович (7 листопада 1857 – 9 лютого 1932): [Наукові, творчі, біографічні матеріали, рецензії на праці, листи, матеріали службової і громадської діяльності, серед яких записка про закладку нової будівлі Харківської громадської бібліотеки кінця ХІХ ст. тощо].

ГУМЕНЮК М.П. Библиография и библиотековедение в научном наследии академика АН УССР Д.И.Багалея / М.П. Гуменюк // Біля джерел української радянської бібліографії / АН УРСР, ЛНБ ім. В.Стефаника. – К.: Наук. думка, 1991. – С.40 – 45.

Відомий український бібліографознавець, зав. відділом бібліографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Академії наук УРСР, аналізує бібліографічні праці Д.І. Багалія та його внесок у розвиток бібліотечної справи України, Харківської громадської бібліотеки. Відзначено, що дані по історії бібліотек м. Харкова, які подає академік у своїх працях, відрізняються конкретністю, цінним фактичним матеріалом.

ТЕ САМЕ // Информационно-библиографическая и справочная работа: Сб. науч. тр. – М, 1978. – С.237 – 245. – (Сер.: Б-ки АН СССР и акад. наук союз. респ.).

ДМИТРО ІВАНОВИЧ БАГАЛІЙ – професор Харківського університету: Бібліогр. покажч. / Харк. держ. ун-т. Центр. наук. б-ка; Упоряд.: Ю.Г.Шевченко, Р.А.Ставинська, М.Г.Швалб. – Х.: ХДУ, 1992.–124 с.

ДОКУМЕНТАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ресурси ХДНБ ім. В.Г.Короленка. Зб. наук. ст. Вип. 2 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка. – Х., 1996. – 92 с.

Із змісту: Лосієвський І.Я. Пам'ятки писемності та друку у фондах ХДНБ ім. В.Г.Короленка: до характеристики колекції:[Організація у ХГБ відділу рукописів і автографів за ініціативою Д.І.Багалія, передача ним власних зібрань до фонду бібліотеки у перші роки існування]. – С.65–72; Шоломова С.Б. Книги Г.П.Данилевського та особиста бібліотека письменника у фонді ХДНБ ім.В.Г.Короленка: [Характеристика Д.І.Багалієм зібрання книг Г.П. Данилевського, подарованих ХГБ. Одна із ранніх праць Д.І.Багалія "Заселение харьковского края и общий ход его

культурного развития (Х., 1889) у складі особистої бібліотеки письменника]. – С.73–80.

ДУБРОВІНА Л.А. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. 1918–1941: 80-річчю Національної академії наук України та Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського присвячується / Л.А.Дубровіна, О.С.Онищенко – К., 1998 . – 336 с.

Про Д.І.Багалія: С. 16, 22, 26, 27, 31, 37, 53, 57–60, 62, 64, 70–72, 74, 89, 151: Д.І.Багалій серед вчених академії, які у 20-х роках брали активну участь у замовленні закордонної літератури.

ЄВСІКОВА Т.І. Минуле і сучасне відділу україніки / Т.І.Євсікова // Історія ХДНБ ім. В.Г.Короленка: Пошуки, дослідження, відкриття. Зб. наук. пр. Вип. 1 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка . – Х., 1996. – С.29–34.

С.30–32: Пропозиції Д.І.Багалія щодо утворення, організації та політики комплектування українського відділу. Робота у складі української комісії – керівного органу відділу.

ЄРОФЕЄВА Г.М. До питання вивчення історії бібліотечної справи на Харківщині до 1917 р. / Г.М.Єрофеєва // Збірник наукових праць. Вип. 3 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка. – Х., 2000. – С.115 – 131.

ЄРОФЕЄВА Г.М. Роль органів місцевого самоврядування та бібліотечної громадськості у становленні та розвитку бібліотек Харківщини: (Іст. аспект) / Г.М. Єрофеєва // Короленківські читання: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 1998 р. – Х., 1998. – С.68–74.

ЖУРАВСЬКИЙ Ю.Й. Вчений і громадський діяч [До 125-річчя з дня народження Д.І.Багалія] // Вечір. Харків. – 1982. – 5 листоп.

ИСТОРИЯ Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР / АН Украинской ССР. Центр. науч. б-ка; Отв. ред. И.К.Белодед. – К.: Изд-во “Наукова думка”, 1979 . – 225 с.

Діяльність Д.І.Багалія у складі Тимчасового комітету по створенню Всенародної бібліотеки України. Прийняття Колегією позашкільної освіти Київського губвиконкому за пропозицією Д.І.Багалія загального плану організації губернського бібліотечного центру у Києві (1919 р.) . Участь академіка у створенні каталогу “desiderata» з російської та української історії.

КІРЖАЄВ С.М. З наукової спадщини академіка Багалія // Арх. України. – 1993. – № 1/3. – С.54–56.

КОЛОМІЄЦЬ Т.В. Культура Харкова на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.): [Моногр.] / Т.В.Коломієць, О.Н.Ярмиш; Нац. ун-т. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутріш. справ, 2003. – 255 с.

КРАВЧЕНКО В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Х.: Изд-во "Основа" при ХГУ, 1990. – 176 с.

Из содержания: Формирование общественно-политических и исторических взглядов Д.И.Багалея в дооктябрьский период. – С.13–47: [Діяльність на посаді голови правління Харківської громадської бібліотеки. Зазначення необхідності придбання книг українською мовою]. – С.23–26;

КРАВЧЕНКО В.В. Личный фонд Л.И.Багалея в рукописном отделе Центральной научной библиотеки Харьковского государственного университета / В.В.Кравченко // Археогр. ежегодник. 1988 г. – М., 1989. – С.222–228.

ЛОСІЄВСЬКИЙ І.Я. Робота з формування колекцій рідкісних видань і рукописів у Харківській громадській бібліотеці (кінець 1880-х – 1910-ті рр.) / І.Я.Лосієвський // Короленківські читання 2006: Матеріали наук.-практ. конф. ХДНБК 6 жовт. 2006 р. – Х., 2006. – С.9–14.

НЕЗНАМОВА Л. З історії фонду рідкісних видань Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка / Л.Незнамова, І.Лосієвський // Історія бібліотечної справи в Україні. До 1000-річчя літописання і книжкової справи вУкраїні Зб. наук. пр. Третій вип. / Нац. парламент. б-ка України; Уклад. С.Навродська. – К.,1999. – С.71–76.

Д.І.Багалій як ініціатор створення у ХГБ відділу рукописів і автографів (1903 р.), один із дарувальників бібліотеці власних зібрань на етапі її фундації.

ОБЩЕЕ собрание членов Общественной библиотеки // Харьковские губернские ведомости. – 1903. – 22 дек.

Розглянуто заяву професора Д.І.Багалія про відмову від посади голови правління бібліотеки.

ОНИЩЕНКО О. Бібліотечна справа в Україні наприкінці XX ст.: 1917–1931 рр. / О.Онищенко, Л.Дубровіна // Бібл. вісн. – 2005. – № 4. – С. 3–16.

ОНИЩЕНКО О. Бібліотечна справа в Україні наприкінці XIX – у 10-х роках XX ст.: стан і основні напрями розвитку / О.Онищенко, Л.Дубровіна // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 3–13.

ПАСТЕРНАК С. Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві. – К.: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1923. – 68 с.

С.6: Закупівля ВБУ у перші роки існування бібліотек праць відомих вчених з історії Слобожанщини, України та Росії; у т.ч. професора Д.І.Багалія (у майже 6000 книг і брошур). С.44: Діяльність академіка на чолі Тимчасового комітету щодо заснуванню Національної бібліотеки.

ПЕТРИКОВА В.Т. Питання книгознавства в науковій діяльності академіка Д.І.Багалія // Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукр. наук. конф.: Наук. доп. та повідомл. – К., Х., 1997. – Ч 2. – С.239–241.

Участь Д.І.Багалія у розробці схеми систематичного каталогу Всенародної бібліотеки України.

ПРИДБАНІ за гроші і подаровані бібліотеки і книжки // Книж. вісн. – 1919. – № 1. – С.15–27.

Відомості про бібліотеку академіка Д.Багалія у Всенародній бібліотеці України.

ПРОФЕССОР Дмитрий Иванович Багалей: К двадцатипятилетней годовщине его учено-педагогической деятельности. – Х.: Тип.: “Печ. дело”, 1906. – 20 с.

Привітання О.М. Габеля від харківської громадської бібліотеки.

ПРОФЕССОР Дмитрий Иванович Багалей. К тридцатилетней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880–1910 гг.) / Харьковское историко-филологическое общество. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1912. – 82 с.

Из содерж.: Проф. Д.И.Багалей. – С.1–13: [Вклад у розвиток громадської бібліотеки, яка стала одним із найбагатших книгосховищ]. – С.6; Чествование Д.И.Багалея в Историко-филологическом обществе. – С.14–34:

[У привітанні міського голови А.К.Погорелко та гласних И.К.Гришенко й И.Н.Оболенського від Харківської міської думи відзначено, що Харківська громадська бібліотека своїм колосальним розвитком зобов'язана працям ювіляра]. – С.26; [Привітання від правління громадської бібліотеки проф. А.Н.Анциферова та приват-доцента М.А.Маслова]. – С.27; Рубинский К.И. Значение Д.И.Багалея в истории библиотечного дела. – С.55–62.

РАКИТЯНСЬКА В. Громадськість та її роль в історії розвитку бібліотечної справи в Харківській області / В.Ракитянська // Бібл. планета. – 2001.– № 4. – С. 36–37.

РУБИНСКИЙ К.И. Значение Д.И.Багалея в истории библиотечного дела // Профессор Дмитрий Иванович Багалей: 30-летней годовщине его учено-педагогической деятельности (1880–1910 гг.). – Х., 1912. – С.55–56.

ТЕ САМЕ // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Т.ХХ. Издан в честь проф. Д.Багалея. (1880–1910 гг.). – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. –С.LXI–LXVIII.

РУССКИЕ библиотечные здания. 1.Харьковская Общественная библиотека // Библиотекарь. – 1911. – Вып.1. – С.1 – 4.

Про невтомну енергію членів правління бібліотеки, особливо його голови, проф. Д.І.Багалія, у зборі коштів на будівництво бібліотеки. – С.1.

СБОРНИК Харьковского историко-филологического общества. Т.ХХ. Издан в честь проф. Д.Багалея. (1880–1910 гг.). – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – 624 с.

Із змісту: [Поздоровлення Д.І.Багалія з нагоди тридцятиріччя вченої діяльності від директора Імператорської публічної бібліотеки Кобеко].

СТЕПЧЕНКО О.П. Особові архівні фонди видатних українських учених як джерело з історії організації спеціалізованих фондів Всенародної (Національної) бібліотеки України (1918–1934). Автореф. дис. канд. іст. наук / О.П.Степченко; Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. – К., 1997. – 16 с.

Дані про архівний фонд Д.І.Багалія.

[ХАВКИНА Л.Б.] Краткий очерк деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет. – Х.: Тип. «Печатник», 1913. – 23 с.

Внесок Д.І.Багалія у будівництво нового приміщення Харківської громадської бібліотеки; загальні збори бібліотеки, на яких чествувався голова правління Д.І.Багалій, було відзначено його видатні заслуги перед бібліотекою. – С.12–13; Багалій як ініціатор створення відділу рукописів та автографів. – С.21.

ХАРКІВСЬКА державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка: Бібліогр. покажч. видань б-ки та л-ри про її діяльність за 1996 – 2006 рр. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Уклад.: Т.О.Сосновська, В.О.Ярошик, О.П.Куніч. – Х, 2006. – 164 с.

Відомості про 20 публікацій, у яких висвітлено внесок Д.І.Багалія у розвиток бібліотек та бібліотечної справи.

ХАРКІВСЬКА державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка. Події, факти: Довідник. Частина 1 (1886–1943) / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Уклад.: Г.М.Єрофеєва, Л.М.Багрянцева. – Х., 2006. – 132 с.

ХАРЬКОВСКАЯ общественная библиотека // Киевская старина. Ежемесяч. ист. журн. Год двадцать третий. Т. LXXXIV. 1904 г. Апрель. – К., 1904. – С.27.

Зауважено, що завдяки старанням голови правління бібліотеки проф. Д. І.Багалія, установа має вельми повний фонд місцевих видань, у якому представлені навіть дуже рідкісні видання.

ХАРЬКОВСКАЯ общественная библиотека: [На I окт. 1903 г. ее фонд сост. 98612 изд. Под рук. Д.И.Багалея собрана ценная коллекция краевед. и украиновед. лит.] // Киев. старина. – 1904. –Т. 84. – № 4. – С.27–28.

ЩЕРБІНІНА О.П. Бібліографія в науковій спадщині Д.І.Багалія / О.П.Щербініна // Вісн. Харк. держ. акад. культури: Зб. наук. пр. – 2001. – Вип.4. – С. 49–64. – Бібліогр.: с. 63–64.

ЩЕРБІНІНА О.П. Д.І.Багалій та Харківська громадська бібліотека: каталогознавчий аспект / О.П.Щербініна, В.В.Сєдих // Короленківські читання: Матеріали наук. практ. конф. 8 жовтня 2000 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка. – Х., 2000. – С.113–124.

ЩЕРБІНІНА О.П. Д.І.Багалій як будівничий харківських бібліотек та бібліограф-краєзнавець / О.П.Щербініна // Наук. вісн. Харк. держ. пед. ун-ту / Харк. держ. пед. ун-т. – Х., 1998. – Вип. 1. Ювілейний випуск, присвячений 140-річчю з дня народження академіка Д.І.Багалія. – С.72–79. – (Сер.”Іст. науки”).

ЩЕРБІНІНА О.П. Бібліотечна справа і бібліографічна діяльність у житті та творчості М.Грушевського / О.П.Щербініна // Вісн. Харк. держ. акад. культури: Зб. наук. пр. – Х., 2002 . – Вип. 9. – С. 184–193. – Список л-ри: с. 193.

Відомості про ХГБ та голову її правління Д.І.Багалія.

ЮВІЛЕЙ академіка Дмитра Івановича Багалія, 1857–1927 /Упоряд.: М.В.Шевченко. – К., 1929. – 220 с. – [Зб. іст.-філол. відділу ВУАН; № 62 б].

ЮВІЛЕЙНИЙ збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятидесятих роковин наукової діяльності. – К.: Укр. акад. наук, 1927. –

Д.І.Багалій та ХДНБ ім.В.Г.Короленка.

[ДАРУВАННЯ книг Харківській громадській бібліотеці Д.І.Багалієм] // Харьковские губернские вѣдомости. – 1890. – 7 апр.

ЯРОШИК В. Дмитро Багалій і Харківська громадська бібліотека / В.Ярошик, Т.Сосновська // Панорама. – 1997. – № 8. – С.14.

ЯРОШИК В. Дмитро Багалій: (До 100-річчя з дня заснування ХДНБ ім. В.Г.Короленка) / В.Ярошик, Т.Сосновська // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С.16–18. – Ювілеї б-ки.

ЯРОШИК В.О. Д.І.Багалій і Харківська громадська бібліотека / В.О.Ярошик // Другі С умцовські читання: Тези наук. конф. 18 квіт. 1996 р. – Х., 1996. – С.47 – 49.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ, ЧЛЕНІВ РЕДКОЛЕГІЇ

Березюк Ніна Михайлівна – головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Биков Володимир Георгійович – бібліотекар відділу рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Богдашина Олена Миколаївна – докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.

Гнезділо Ольга Сергіївна – завідувачка відділу Державного архіву Харківської області.

Домбровська Лариса Василівна – науковий співробітник Державної наукової педагогічної бібліотеки ім. В.О. Сухомлинського.

Куніч Олена Петрівна – завідувачка науково-методичного відділу Харківської державної бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Лосієвський Ігор Якович – заслужений працівник культури України, доктор філологічних наук, завідувач відділу рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Полянська Надія Іванівна – завідувачка відділу україніки Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Прохоров Андрій Миколайович – завідувач відділу Харківського історичного музею.

Ракитянська Валентина Дмитрівна - заслужений працівник культури України, директор Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Сєдих Віктор Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент Харківської державної академії культури.

Сосновська Тетяна Олексіївна – завідувачка сектору відділу україніки Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

Щербініна Олена Павлівна – старший викладач Харківської державної академії культури.

Ярошик Валентина Олександрівна – заслужений працівник культури України, бібліотекар відділу україніки Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка.

ЗМІСТ

Наукове видання

Багаліївський збірник

Академік Д.І. Багалій і бібліотечна справа України

Наукові статті і матеріали

Відповідальний за випуск
В.Д. Ракитянська, засл. працівник культури України

Редактори: Л.П. Суворова, Л.О. Каплун